

Національний заповідник "Софія Київська"

Бібліотека Софії Київської

СУГДЕЙСЬКИЙ ЗБІРНИК

ВИП. 1 (VII)

Серія заснована у 2004 р.

Київ
2018

ISBN 978-966-2377-42-2
УДК 94(477.75)
С89

Сугдейський збірник.

С89 Вип. 1 (VII). – Київ: видавництво «Горобець», 2018. – 373 с., іл.

Перший (VII) випуск Сугдейського збірника продовжує засновану у 2004 р. серію наукових видань, що ґрунтуються на матеріалах міжнародної наукової конференції «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі», яка регулярно проводилась Національним заповідником «Софія Київська» на базі його відділу – музею «Судацька фортеця». На сьогодні, через анексію Криму Російською Федерацією, музей вилучено з підпорядкування Міністерства культури України та оперативного управління Національного заповідника «Софія Київська». Однак Заповідник продовжує традицію започаткованих ним наукових форумів та проводить їх на території свого музейного комплексу в м. Києві. Сугдейський збірник продовжує публікацію робіт, присвячених історії та археології давнього та середньовічного Криму. В статтях розглядаються торгівельні, етнічні та культурні зв'язки між Кримом, Руссю, Європою, Причорномор'ям та Візантією, оприлюднюються результати археологічних, джерелознавчих та історіографічних досліджень.

ISBN 978-966-2377-42-2

Відповідальна за випуск:

Н.М. Куковальська – генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська», дійсний член Української академії архітектури, заслужений працівник культури України

Відповідальний секретар:

О.В. Джанов – старший науковий співробітник Національного заповідника «Софія Київська»

Редакційна колегія:

Н.М. Нікітенко – д.і.н., професор; *В.В. Корнієнко* – д.і.н.;
О.А. Однороженко – д.і.н.; *Д.В. Степовик* – д.мистецтвознавства, професор;
О.А. Алфьоров – к.і.н.; *Д.С. Гордієнко* – к.і.н.; *І.Є. Марголіна* – к.і.н.;
І.А. Нетудихаткін – к.і.н.

Рецензенти:

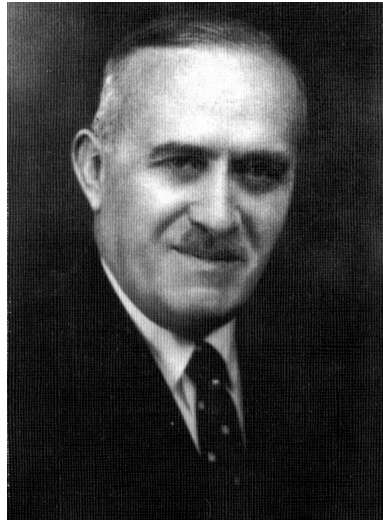
д.і.н., професор *В.І. Ульяновський*;
д.мистецтвознавства *А.О. Пучков*

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національного заповідника «Софія Київська»; протокол № 6 від 04.09.2018 р.

‘НЗ “Софія Київська”, 2018 р.

КРИМ ТА КРИМСЬКІ ПАМ'ЯТКИ У НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО

В історію української науки та культури ХХ ст. Володимир Січинський (1894–1962) увійшов як багатогранна особистість – архітектор, графік, педагог, біографіст, історик мистецтва та власне історик української культури. Його перу належить понад 800 друкованих праць¹. Важливе місце в доробку вченого займало й історичне краєзнавство, в галузі якого В. Січинський охопив фактичну всю етнографічну територію України, включаючи Кримський півострів. Як зауважують дослідники, своїми працями В. Січинський “заклав демократичні засади в регіональних дослідженнях на противагу радянському краєзнавству”². Однак ім'я вченого донедавна було відоме лише в колах західних науковців та вчених з української еміграції та діаспори. Лише на початку 1990-х рр. з відновленням державної незалежності України ім'я В. Січинського почало повертатись в Україну.

Володимир Січинський

Історіографічні дослідження творчості Січинського розпочалися з перших публікацій вченого і на сьогодні вони самі вже стали предметом окремого наукового осмислення³. Враховуючи великий науковий та мистецький доробок, громадську позицію вченого, в українській гуманітаристиці навіть виробився окремий напрямок – січинськознавство, фундатором якого вважається закордонний академік НАН України, голова НТШ у

¹ Див.: *Володимир Січинський: бібліогр. покажчик* / Уклад. С. П. Костюк. Львів, 1996. 122 с.

² Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. С. 111, 146.

³ Баженов Л.В. *Творчість Володимира Січинського в зарубіжній та українській історіографії* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 3–11.

Словаччині, професор Пряшівського університету М. Мушинка⁴. Проте попри значну увагу в українській гуманітаристиці до доробку Січинського, низка питань його наукової біографії залишається не розкритими, серед них і доробок науковця з кримознавства, де маємо лише поодинокі згадки про відповідні публікації вченого (про Херсон⁵, праці “Крим; історичний нарис” та “Ранні християнські храми українського Причорномор’я”⁶, “Ротонда в Херсонесі з 600 р.”⁷ та інші). Л. Баженов та В. Логвіна дуже стисло подають підхід В. Січинського розглядати античну архітектуру Південної України як перший етап розвитку української мурованої архітектури⁸. Лише архітектурна складова кримознавчої спадщини науковця була окремо стисло розглянена у мой попередній статті⁹. Таким чином, можна констатувати, що зазначений аспект творчості В. Січинського майже не висвітлений в українській гуманітаристиці, і це при тому, що кримські теми потрапили до дослідницького поля науковця уже з перших його публікацій.

Як мистецтвознавець В. Січинський формувався цілковито під впливом К. Широцького¹⁰, якого вчений до кінця життя уважав своїм

⁴ Баженов Л.В. *Творчість Володимира Січинського...* С. 7.

⁵ Мушинка М.І. *Володимир Січинський і Чехословаччина (1919–1945)* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 30; Скрипник І. *Сенсаційна книга та її творець* // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 137; Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 101.

⁶ Логвіна В.Л. *Володимир Січинський – дослідник середньовічної історії України* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 40; Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 97, 111.

⁷ Ульяновська С.В., Ульяновський В.І. *Володимир Січинський* // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. К.: Либідь, 1993. С. 576; Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 129.

⁸ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 132–133.

⁹ Гордієнко Д.С. *Архітектурні пам’ятки Криму в дослідженнях Володимира Січинського* // Стародавнє Причорномор’я. Випуск XI / Голов. ред. І.В. Немченко. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечнікова, 2016. С. 143–152.

¹⁰ Див.: Іваневич Л.А. *Їх єднала одна мета (Володимир Січинський і Кость Широцький)* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнарод-

учителем, концепції якого повністю сприйняв і розвивав у своїх працях¹¹. У часи навчання Січинського в Інституті цивільних інженерів у Петербурзі там діяв нелегальний український університет “Наша школа”, лектором в якому з історії українського мистецтва був К. Широцький, а одним зі слухачів – В. Січинський, хоча знайомими вони були ще з Кам'янця-Подільського, в якому паралельно з навчання у середній технічній школі Січинський слухав курси із мистецтвознавства у місцевій мистецько-промисловій школі¹². У студентські роки за допомогою К. Широцького В. Січинський підготував два альбоми світлин архітектурних пам'яток України¹³, що й визначило магістральний напрям наукових студій дослідника в майбутньому. Фактично, у дослідженні історії української культури та мистецтва Січинський розвинув та доповнив ідеї Широцького. Відтак, є цілком прийнятним висновок Л. Іваневич, що наукові напрацювання обох вчених “в своїй більшості співпадають”¹⁴.

Однак, В. Ульяновський, підсумовуючи свій короткий нарис про вченого, наголосив, що “Володимир Січинський став унікальним явищем української культури ХХ століття. Своїми архітектурними спорудами, проектами і особливо фундаментальними мистецтвознавчими працями він показав світові велич української культури і мистецтва, високий рівень розвитку українського народу, його значний внесок у світову культуру. Усією своєю діяльністю він переконливо доводив справедливість власних слів: «Українська культура як вияв творчого духу, умілости й ментальности українського народу займає особне місце в культурі Європи та своєю оригінальністю народного стилю вносить особливі цінності у вселюдську культурну скарбницю»¹⁵.

Проте основний пласт наукового спадку В. Січинського відповідає здобутій спеціальності у Петроградському інституті цивільних інженерів, який він закінчив у 1917 р. з золотою медаллю. По закін-

ного наукового симпозіуму. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 73–79; Трембіцька Л. *Кость Широцький та Володимир Січинський дослідники мистецтвознавці* // Хмельниччина: минуле, сучасне, майбутнє / Мат. обласної наук.-практ. конференції, приуроченої 65-й річниці утворення Хмельницької області. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. С. 252–257.

¹¹ Див.: Січинський В. *Кость Широцький (Спомини з нагоди шестих роковин смерти)* // Стара Україна. 1925. № 25. С. 157–159; Іваневич Л.А. *Їх єднала одна мета...* С. 74; Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 35.

¹² Мушинка М. *Місце Володимира Січинського в історії української науки та культури* // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 28.

¹³ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 35–36.

¹⁴ Іваневич Л.А. *Їх єднала одна мета...* С. 73.

¹⁵ Ульяновська С.В., Ульяновський В.І. *Володимир Січинський*. С. 576.

ченню Інституту молодий інженер був направлений у Київ, де він став одним з перших співробітників Архітектурного інституту¹⁶.

Відтак, як наголосила Н. Шумада, “українська архітектура – лейтмотивний напрям досліджень Січинського, але геокультура його праць виявляє виразну тенденцію до розширення як локальних меж, так і тематичних обширів. У них уже йдеться не про одну географічну точку або регіон, а про цілу Україну”¹⁷. Так, уже в одній з перших праць “Архітектура старокнязівської доби” (Прага, 1926) В. Січинський виходить за традиційні географічні рамки так званих руських князівств і до дослідження долучає кримський регіон. На думку дослідника, “мистецтво кожної країни, в яких умовах воно не розвивалося, є лише продовженням попередніх досягнень, один короткий етап для послідуєчої доби”¹⁸. Ідея тяглості, дослідження “еволюції розвитку мистецьких форм і змісту творів” в історії українського мистецтва, зокрема архітектури, як зауважував В. Січинський, були одними з основних дослідницьких завдань науковця протягом 35-ти років творчої діяльності¹⁹. Добою, що передувала середньовічній в історії української архітектури, була антична та ранньохристиянська доба. “Ще передісторичні часи українських земель вказують нам на особливе значіння рік і Чорного моря, що були природними шляхами з’єднання окремих родів та племен і сприяли свободним зносинам з іншими народами, з іншими великими культурами Сходу”²⁰. Певним чином випереджав свій час і сумнів науковця щодо коректності терміна “грецькі колонії” щодо ранньосередньовічного періоду: “чи вони дійсно були чисто грецькими – велике питання. Ми вже знаємо, що навіть в добу свого «розцвіту» ці грецькі міста зазнали великих впливів скитських. А назва «грецькі» переходила традиційно від покоління до покоління. Відомо, наприклад, що на Україні ще у XVIII столітті кращі зразки чисто українських церков називали «грецькими» і будову їх приписували «грекам»”²¹. У розвиток теми, дослідник зазначає, що греки і римляни контролювали лише міста та вузьку прибережну зону і ніколи не поширювали свою владу на весь Кримський півострів²². На сьогодні ця теза не може бути прийнята, однак В. Січинському вона була потрібна, щоб пов’язати Крим і материкову Україну. Такою сполучною ланкою виступили скити, які засе-

¹⁶ Мушинка М. *Місце Володимира Січинського в історії української науки та культури*. С. 28–29.

¹⁷ Шумада Н. *Народознавчий аспект наукового доробку Володимира Січинського // Володимир Січинський та Україна*. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 109.

¹⁸ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. Прага, 1926. С. 5.

¹⁹ Січинський В. *Історія українського мистецтва*. Т. I: *Архітектура*. Нью-Йорк, 1956. С. 5.

²⁰ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 6.

²¹ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 7–8; Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 29.

²² Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. Нью-Йорк, 1954. С. 6.

ляли як Крим, так і більшу частину материкової України. Зі свого боку, “скити і сармати швидко переймали грецькі зразки мистецтва і культури”²³. Таким чином цілісність культурного простору не порушувалась.

Важливим внеском В. Січинського в українське архітектурознавство є вироблення ним першої схеми історії української архітектури. Вперше цілісно вона була представлена у відповідній статті чеською та французькою мовами у спеціальному, присвяченому українській архітектурі, випуску часопису “Umění Slovanu – L'art Slave” (ч. 4, Брно, 1924)²⁴, українською мовою – у відповідній лекції “Українська архітектура” курсу “Українська культура” за редакцією Д. Антоновича²⁵. У дальших своїх працях дослідник поглиблював і розвивав цю схему, яка, таким чином, у досконалому, завершеному вигляді була представлена в головній праці В. Січинського, своєрідній вершині його архітектурознавчого доробку, двотомнику “Історія українського мистецтва. Архітектура”, виданому Науковим товариством ім. Шевченка в Америці разом з Українською вільною академією наук у США за сприяння Східноєвропейського фонду (Нью-Йорк, 1956). В історії українського архітектурознавства це була перша синтетична праця про історію української архітектури. Прикметно, що “Історія українського мистецтва” В. Січинського зумовила “контрзаходи” советського керівництва з видання “Історії українського мистецтва” у шести томах за редакцією М. Бажана, що вийшли в УРСР у 1966–1968 рр. В Січинському ж належить і кілька статей з історії української архітектури загальної частини “Енциклопедії українознавства”, серед них і стаття “Архітектура грецького Причорномор'я”²⁶. Таким чином саме пам'ятки Криму, які поділяються автором на античні та старохристиянські, й визначають у концепції В. Січинського першу добу в історії української архітектури.

Виїхавши ще юнаком на вимушену еміграцію по окупації України російськими більшовиками, майже все наукове життя В. Січинського пройшло за межами України, спершу в Чехословаччині, по Другій світовій війні – у США. Таким чином наукова біографія дослідника поділяється на два періоди: міжвоєнний (Чехословацький) та повоєнний (американський).

Ще у 1919 р. В. Січинський брав участь в організації виїзду М. Грушевського закордон з Кам'янця-Подільського. З того часу, з

²³ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 6.

²⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 7.

²⁵ Січинський В. *Українська архітектура* // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С.В. Ульяновської, В.І. Ульяновського. К.: Либідь, 1993. С. 241–273.

²⁶ Січинський В. *Архітектура грецького Причорномор'я* // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. К., 1995. С. 801–802. Фактично, окрім “Княжої доби” (автор – О. Повстенко) В. Січинський представляє всю історію української архітектури.

особистого знайомства, науковець повністю підтримав схему Грушевського і послідовно її розвивав у своїх працях, насамперед у мистецтвознавчій складовій²⁷. Як згадувала донька В. Січинського Оксана, “тато у своїй праці завше підкреслював національне і політичне значіння ідеї нашої соборної державності, звертаючи в цім напрямі увагу на поодинокі українські землі. В цім вбачав нашу велику силу”²⁸.

Зі свого боку й М. Грушевський підтримував свого, на той час ще молодого, колегу, публікуючи його праці у виданнях ВУАН²⁹. Серед цих праць була і стаття “Ротонди на Україні”³⁰, що містила й кримиознавчі сюжети. Перед тим відповідний реферат “Ротонди на Україні” В. Січинського як позаштатного співробітника був зачитаний на засіданні Історичної секції ВУАН у 1929 р.³¹. При цьому на означення політичної та історичної належності Криму, навіть у советських виданнях В. Січинський уживав термін “український Крим”. Варто відмітити й те, що ці публікації оплачувались, тим самим Грушевський підтримував Січинського і матеріально, що для останнього було дуже важливо в умовах злиденного життя української міжвоєнної еміграції³².

Перебування в еміграції ставило перед українськими науковцями як відповідні перешкоди, так і нові завдання. Вся складність полягала в доступі до джерел, більшість з яких залишилась у бібліотеках архівосховищах України, відтак перед еміграцією постало завдання пошуку в європейських книго- та архівозбірнях матеріалів, що стосувалися б української минувшини. Саме з цієї причини, а також з потреби вироблення навчальної літератури для українського студентства постала праця В. Січинського “Чужинці про Україну. Вибір описів подорожей по Україні та писань чужинців про Україну за десять століть”, над якою дослідник працював близько десяти років і вже перше видання якої 1938 р. стало помітною подією в житті укра-

²⁷ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)*... С. 99.

²⁸ Оксана Січинська-Шандор // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 22.

²⁹ Баженов Л.В. *Творчість Володимира Січинського*... С. 4; Мацько В. Січинський і Грушевський // Майбуття. 1997. № 8. С. 4; Логвіна В. Л. М. С. Грушевський, Є. Й. Січинський та В. Ю. Січинський: перехрестя долі // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. Т. 3. С. 180.

³⁰ Січинський В. *Ротонди на Україні* // Науковий збірник за рік 1929 / Записки Історичної секції Української Академії Наук, раніш Українського наукового товариства в Києві / Під ред. акад. М. Грушевського. Т. 32. К., 1929. С. 62–91.

³¹ Трембїцький А. *Родина Січинських-Січинських та Українське історико-філологічне товариство в Празі (1923–1945 рр.)* // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 11 / Відп. ред.: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. Острого: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2008. С. 308.

³² Мушинка М.І. *Володимир Січинський і Чехословаччина (1919–1945)*... С. 29.

їнської еміграції³³. На сьогодні стало вже хрестоматійним визнання першого біографа Січинського І. Кейвана, що “Січинський заслуговував признання як визначний науковець-дослідник та пропагатор українського імені хоч би написав тільки цей один твір”³⁴. Над доповненням цієї праці новими матеріалами дослідник працював до кінця життя, книга викликала низку рецензій³⁵ і витримала 7 видань у діаспорі та кілька разів була перевидана в Україні, починаючи з 1991 р. Розуміючи історію України на всьому обширі її території, частина матеріалів книги присвячена Криму та кримським пам'яткам. Уже в першому розділі “Арабські письменники IX–X ст.” побіжно згадується і Причорномор'я³⁶. При цьому дослідник приєднується до ототожнення Танії (Аль Джайгані) з Тмутараканню³⁷.

Безпосередньо ж Крим згадується в описі подорожі посла французького короля Луї IX Вільгельма Рубруквіса з Брабанта, який 1252 р. рухався з Царгорода через Крим і Перекоп до монголів. “Він описує, що на березі Криму від Судака до Херсонеса (Керсови) було тоді 40 украплених міст і що майже в кожному розмовляли іншою мовою. Дивували його на берегах Криму великі солені озера, звідки сіль йшла на ціле побережжя Чорного моря. Переїжджаючи через Перекоп, подорожник зауважує, що за перекопом на рівнині раніш жили Кумани і володіли вони цілою країною, доки на них не напали Татари і так утискали їх, що більша частина цього народу повмирала з голоду і з'їдена тими, що залишилися живими. У кінці липня 1252 р. В. Рубруквіс доїхав до Танаїса (Дону), котрий показався послу такої самої ширини як Сена в Парижі. На лівому березі був гарний ліс, а на правому боці було шатро, де жили Русини, які за наказом Батия і за нагороду від нього, мали перевозити через ріку купців і мандрівників”, при цьому під русинами дослідник має на увазі саме українців³⁸.

З об'єктивних причин – перебування в Європі, найбільшу частку матеріалу, зібраного В. Січинським, складають повідомлення європейських авторів. У пізньому середньовіччі європейський контекст історії України визначався входженням більшості українських земель до Великого князівства Литовського та історією генуезьких факторій у південній Україні, у тому числі в Криму. Відтак звертаючись до повідомлень іноземців про Україну XV–XVI ст. В. Січинський відмі-

³³ Баженов Л.В. *Творчість Володимира Січинського...* С. 5; Логвіна В.Л. *Володимир Січинський – дослідник середньовічної історії України...* С. 38.

³⁴ Кейван І. *Володимир Січинський: архітект, митець-графік, мистецтвознавець, дослідник*. Торонто: Вид-во “Євшан-зілля”, 1957. С. 5.

³⁵ Андрусак М. *Рец. на книгу: Січинський В. Чужинці про Україну* // Сьогодні і минуле. 1939. Кн. 4. С. 315–316; Крип'якевич І. *Рец. на книгу: Січинський В. Чужинці про Україну*. – 2-е вип. вид. // Наші дні. 1942. № 12. С. 13–14 та інші.

³⁶ Січинський В. *Чужинці про Україну*. К.: Довіра, 1992. С. 13–14, 17–18.

³⁷ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 14.

³⁸ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 32, 35.

чає, що їх авторами були “переважно італійці, що взагалі багато подорожували по світі, і які мали спеціальні зв’язки з нашим чорноморським побережжям, де було багато генуезьких і венецьких купців та цілі їхні кольонії. Здебільшого ці подорожники переїздили через Крим і причорноморськими землями і лише частково через центральну Україну”³⁹. Дослідник побіжно згадує перебування посла західноєвропейських держав Жільбера де-Лянуа на початку XV ст. у Криму (в Кафі)⁴⁰, однак на кримських сюжетах венеційця Йосафата Барбаро, який “перший з мандрівників познайомив Європу з землями поміж Каспійським і Чорним морем”, зупиняється детальніше. Попри те, що “Й. Барбаро описує найбільше життя, побут і військо татар, які володіли тоді Азовом”⁴¹, В. Січинський подає й досить розширений пасаж опису власне Криму:

“Про Крим, який подорожник називає «острів Кафа», пише, що він з’єднується з суходолом вузькою шийкою, що називається Zuchale (очевидно йде мова про Перекоп)... Тут на шляху зустрічається сила солевих озер, в яких сіль застигає сама собою. На самому острові передовсім відкривається глядачу Куманія, що має назву від Куманів, а потім сама Кафа (раніш була Хозарія). Не зайве зауважити, що ще і досі міра, яку уживають в Тані та інших сусідніх краях, зберігла назву хозарської міри... Рівнина острова Кафи належить Татарам... Татари володіють двома, не надто зрештою важними, укріпленнями, а саме: Solgathi, котре місцеве населення називає Chirmio [місто Крим], с. т. кріпостю і Cherchiarde, що на татарській мові значить – сорок міст. Берегом Забакського [Азовського] моря перше зустрічається місто Chert [Керч], відоме в нас під назвою Босфора Кимерійського, а потім Кафа, Soldadia, Grusui, Sarsona і Calamita. Правдоподібно тут мова про міста Кафу-Теодосію, Судак, Гурзуф, Херсонес-Корсунь і кол. Каламіту (поміж Симферополем і Бахчисараєм) на березі Альми”⁴².

У методиці подання матеріалу вагоме місце В. Січинський приділяв порівняльному методу, коли українські повідомлення порівнювались, а то й протиставлялись описам інших, особливо суміжних з Україною земель⁴³. Відтак подаючи опис Й. Барбаро кавказького узбережжя Чорного моря і наголошуючи на бідності країни, в оцінці зазначеного подорожника, Січинський для посилення контрасту наголошує, що за повідомленням Барбаро, “навіть сіль привозять туди з Кафи”⁴⁴.

Іншим венеційцем, повідомлення якого про Крим наводить В. Січинський, був Амвросій Контаріні, який у ролі посла Венеційської республіки 1473 р. переїздив через Україну у подорожі до Персії.

³⁹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 36.

⁴⁰ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 36.

⁴¹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 37.

⁴² Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 38.

⁴³ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 10.

⁴⁴ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 39.

Вперше кримські сюжети у Контаріні з'являються в описі прибуття до Києва, який “лежить на кордоні Татарії”: “Сюди з'їздиться сила купців з Горішньої Руси (Rossia alta) з ріжними футрами, що їх вони караванами спроваджують до «Кафи»; але ці каравани, подібно вівцям дуже часто заражені на напади татар”⁴⁵. З Києва до Криму посол добирався разом з литовським посланцем до кримського хана в супроводі спершу литовського загону в 1200 чоловік, а від Черкас – татарського загону. Привертає увагу описаний епізод зупинки на нічліг, коли до Контаріні підійшла група татар і “почувши від перекладача, що я генуезець, вони зараз почали частувати мене кислим молоком”⁴⁶. Опис Кафи у Контаріні дуже лаконічний, принаймні в тому матеріалі, який подає В. Січинський:

“Дня 26 [травня 1474 р.], ще досвіта, рушили ми далі і коло вечірні прибули до міста Кафи, дякуючи всесильному Богу, що врятував нас від стількох небезпек. Зупинившись коло одної церкви, я негайно післав мого перекладача для розшуку нашого консула, котрий зараз же прислав до мене свого брата з проханням, щоби я дожидався до вечора і потім нишком пробрався до його мешкання. В призначену годину з'явився я до його дому і був прийнятий незвичайно привітно...

Я не можу тут сказати нічого особливого про місто Кафу, бо через цілий час мого перебування в ньому, майже нікуди не виходив з дому, боячись, щоби мене не пізнали, а тому скажу про нього тільки те, що мені пощастило бачити самому, або почути від інших. Це місто лежить на березі Чорного моря (mare maggiore), провадить значну торгівлю, населене мешканцями усіх знаних нам країн і славне своїм багатством”⁴⁷.

При цьому підвищену обережність Контаріні В. Січинський пояснює метою поїздки посла до перського шаха, який мав намовити останнього на війну з Османською імперією.

Опосередковані кримські повідомлення містяться у реєстрах “Записок” С. Герберштайна (1486–1566). Так, у них згадується про анти-московський союз Евстахія Дашкевича з кримським ханом Махмет-Гіреєм, також про присутність татар на Люблінських ярмарках, опис деяких міст Криму тощо⁴⁸.

Михалон Литвин описуючи переважно Київ і Київщину, згадує про активні торговельні відносини Середньої Наддніпрянщини з Кримом:

“Київ переповнений чужоземним крамом, бо ж нема шляху більш знаного, як старовинна, бита і добре відома дорога, що веде з Чорноморського порту – міста Кафи [Теодосія], через ворота Таврики, на таванський перевіз на Дніпрі, а звідти до Києва; по цьому шляху спроваджують з Азії, Персії, Індії, Арабії і Сирії на північ до Московії, Пско-

⁴⁵ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 41.

⁴⁶ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 43.

⁴⁷ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 43–44.

⁴⁸ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 46–47.

ва, Новгорода, Швеції і Данії цілий східний крам, як – дорогоцінне каміння, шовк і шовкову тканину (матерії), ладан, парфуму (пахучі олії), шафран, перець та інше коріння. По цьому шляху йдуть і чужоземні купці – цілими караванами (валками)... Раніш збирали мито з тих караван на переправі через Дніпро у Тавані, а тепер мито збирають у Києві”⁴⁹.

Згадує Литвин і про доставку в Київ солі з “таврійських лиманів, де навантаження сіллю цілого корабля коштує 10 стріл”⁵⁰.

Вагому інформацію про Крим містять спогади домініканського ченця Жана де Люка, який “коло 1625 р. мандрував по Криму, побережжі Чорного й Озівського моря, Кубані аж по Кавказ”. Безпосередньо Криму з поданого Січинським матеріалу стосується таких пасаж:

“Про Крим і Чорноморські степи зустрічаємо тут цінні відомости про підсоння, природу, фльору і фавну. Наприклад, говорячи про перекопських татар каже: «Татари обробляють лани рабами, сіють пшеницю і збирають у великій кількості мед... Є там дуже добрі пасовиська, багато худоби, коров, овець, коней, великих двохгорбних верблюдів і сила дичини. Пожива там така дешева, що за 1½ десятка яєць платять апсид [дрібна турецька монета], або 2 лярди (майже 1 гріш), а за курку – два су [дрібна француз. монета – 5 сантиметрів]... Понад береги у прибережних озерах ловлять неймовірну кількість риб, так що вона дешевша від м'яса. Фунт кавяру коштує тільки два су. Ловлять ще осетрів, яких називають «марона», вагою часами більше 80 фун. і коштує цент (коло 3 крб.).

З овочів коло берегів ростуть грушки, ябка, сливки, вишні і горіхи, а степи, за винятком берегів рік, зовсім позбавлені дерев.

Сіль, яку вони вживають, осідає у прибережних соляних озерах. Добувають її без труднощів, при чім кожному вільно брати її стільки, скільки потребує. Добувають багато земляного масла, котре ми називаємо кремінним [очевидно мова йде про нафту коло Керченської протоки].

Тюліпани, які вони називають «лалъ», в них на луках найбільш звичайні цвіти. Диких звірів зовсім нема, впрочім, водиться багато зайців, котрих ловлять за поміччю дуже добрих гончих місцевих псів. Ловлять птицю також за поміччю соколів, які прилітають з Абхазії. Вино, правду кажучи, дуже дороге, так само як і оливкове масло”⁵¹.

Проте неодноразово в багатьох подорожніх згадуються і військові набіги татар⁵², що на той час було досить частим явищем. Подібно, – саме як противники татар згадуються запорожці⁵³, хоча не оминули увагою іноземні подорожники й союзних відносин між козаками та

⁴⁹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 50.

⁵⁰ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 49.

⁵¹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 64–65.

⁵² Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 50, 53, 57

⁵³ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 59, 66, 74, 95–96,

татарами, про що пише й В. Січинський⁵⁴, відмічаючи й повідомлення данського посла Ю. Юста про союзні дії гетьмана Пилипа Орлика та кримських татар під Білою Церквою в 1711 р.⁵⁵. Прикметним є описаний з листа семигородського воеводи Стефана епізод прибуття до гетьмана Хмельницького московського посольства в часі Московсько-шведської війни (1656–1658 рр.), коли на запитання посла, чи бажає гетьман замирення Москви зі Швецією, відповідь Хмельницького була рішучою і однозначною: “цар мусить замиритися і нагородити шкоди вчинені в краях (шведського короля), в Лівонії й Інфлянтах, бо коли вони не замиряться, (гетьман) разом з татарами і турками воюватиме Москву”⁵⁶. Подібно наприкінці XVIII ст. член французького конвенту Гаран де Кульон висловлював сподівання, що настане час, коли українські козаки разом з кримськими та кубанськими татарами скинуть ненависне московське ярмо і “змінять обличчя Росії”⁵⁷.

Мирне співіснування запорозьких козаків і кримських татар В. Січинський показує на прикладі повідомлень російського академіка Гільденштедта, який упродовж 1771–1774 рр. перебував в українському Причорномор'ї. Так, описуючи Запорожські Вольності, автор відмітив, що “коли околиці Таганрогу були ще пустелею, запорожці за певний податок, який брали вівцями, дозволяли кримським татарам переходити через Кальміус з худобою, котру вони і пасли літом на цілому просторі до Самбека, звідки вони в осени верталися на Крим”⁵⁸. Описуючи торгівлю Ніжина (1774 р.), Гільденштедт відмічає, що в ньому можна зустріти найрізноманітніших купців, серед них і кримських татар, позаяк “тут головний торговельний пункт поміж Росією з одного боку, Кримом, Молдавією, Валахією, Туреччиною, Данцігом і Ляйпцігом – з другого”, при цьому до “Криму вивозять грубе полотно, футра; звідтам привозять сіль, сапьян, смушки, горіхи, риж і вино”, а на ніжинський ярмарок 1–14 жовтня татари приганяють коні та іншу худобу⁵⁹. Згадуються кримськотатарські купці, що привозили солону чорноморську рибу на слобідські ярмарки, і в повідомленнях В. Зуєва (кінець XVIII ст.)⁶⁰. Й серед інших записів подорожників, поданих В. Січинським, присутні часто побіжні та поодинокі згадки про Крим і татар⁶¹.

Повідомлення місячника “Europäische Fama” про відправку Мазеши, що був ще на службі у польського короля, послом до кримського хана з метою укладення союзного договору, по поверненні з якого, як

⁵⁴ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 95, 104, 106, 108, 118

⁵⁵ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 148.

⁵⁶ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 106.

⁵⁷ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 172.

⁵⁸ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 165.

⁵⁹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 166.

⁶⁰ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 179.

⁶¹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 118, 129.

відомо, Мазепа остаточно й перейшов на українську службу⁶². Серед інших текстів згадується й про переселення українців у Крим на початку XIX ст.⁶³

Тематично дещо окремо стоять повідомлення анонімного автора (1775 р.), за припущенням В. Січинського французького посла при російському уряді Дюрана, де подається ономастична інформація щодо назв “Україна” та “Окраїна”:

“Треба відрізнити між *Україною*, яку географи називають також *землею Козаків*, й *україною* або *окраїною*, про яку тут говориться. Перша (земля Козаків) лежить поміж Польщею і Росією, є територія дуже плодюча, орошується кількома великими річками. Окраїна (*L’oucraina*) ж навпаки, є земля вся покрита лісом, майже не оброблена, населена татарами, які платять данину і не мають ні міст, ні містечок. Вона (Окраїна) лежить поміж південною Московією (*Moscovie Méridionale*) і Малою Тартарією”. Отже нема сумніву, що автор тут пише про землю – Окраїну, що займає простір з частини сучасної Вороніжчини, Харківщини і Курщини...”⁶⁴.

Коротко кримські сюжети містяться в повідомленнях, наведених з книги французького маршала Мармона, який у своїх подорожах протягом 1830-х рр. відвідав Україну та зокрема Крим⁶⁵. До Криму подорожник рухався з Одеси на царській яхті. “В Севастополі звертає увагу на нові корабельні доки, що тоді якраз будувалися”⁶⁶.

“Описуючи *Теодосію*, Мармон каже, що там була «бавовняна фабрика, зложена французом Клярі, що походив з Марселі».

Про *Керч* пише передовсім, що тут «рибальство, дає назвичайні користи: кожний рік воно дає два мільйони оселедців і безконечну кількість осятрин. Цю рибу солять голяндським способом і вивозять до середини імперії, або законом. Два мільйони пудів чистої соли, з озер Анутського і Черуфського, вивозять до Південної Росії. У прекрасних каменоломах здобувають чудовий камінь, котрий вивозять до різних міст». Крім того, тут зроблені головні магазини для товарів, які привозять з цілого побережжя Озівського моря, а звідси везуть вже далі великими кораблями. Кількість кораблів, що приходять до Керчі, досягає 400 на рік. Описуючи баль у Керчі пише: «Зі всіх приемностей, якими нас оточували, я був особливо зворушений козацькою піснею: найбільш прекрасні голоси співали сумні, мелянхолійні пісні, наповнені солодкою мелодією». Оглядав також керченський музей старовини, де були викопані річі грецької доби”⁶⁷.

“Побувавши в Козлові (Свпаторія) на Криму, згадує про лікувальне болото в Сарці, в котрому є «багато содової солекислої соли і досить

⁶² Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 128.

⁶³ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 177.

⁶⁴ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 170.

⁶⁵ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 201.

⁶⁶ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 203.

⁶⁷ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 203.

велика кількість сіри і заліза. Недалеко міста в одному з численних маєтків Воронцова, була фарма смушок, які «неправдиво називають астраханськими». Смушки продаються по 5 карб. за кусень».

Відвідавши *Перекоп* з околицею, Мармон досить докладно описує здобування соли з солених озер, якої буває до 10 міл. пудів річно⁶⁸.

Згадує В. Січинський про подорож по Україні та Криму німецького поета Фрідріха Боденштедта (1819–1892)⁶⁹, однак якихось кримських сюжетів з творів поета не наводить.

Неоднозначно українська еміграція сприйняла події 1954 р. Натомість на переконання В. Січинського, «приєднуючи Крим до УРСР, Советський уряд повернув Україні невід'ємну складову частину її державно-політичної незалежності»⁷⁰. Обґрунтуванню цієї тези була присвячена окрема брошура дослідника «Крим. Історичний нарис» (Нью-Йорк, 1954), в якій цілком традиційно Січинський окреслює Крим як «ключ від Чорного моря» і вже в 1954 р. зазначає, що повернення Криму Україні є наслідком міжнародних відносин в СРСР, а ще більше зумовить ці відносини в майбутньому⁷¹.

В. Січинський майстер короткого нарису. Найяскравішим прикладом і є брошура «Крим. Історичний нарис», в якій на 31 сторінці дослідник зміг подати багатотисячолітню історію Криму, згуртувавши кримські смисли в українській історії різних періодів. З найдавнішого часу дослідник згадує про відносини Криму з Єгиптом та Малою Азією, більш детально описує грецькі колонії, насамперед Херсонес та Пантікапей. Проте античний період історії Криму також дає В. Січинському можливість спочуляризувати свою теорію про роксолан як прашурів сучасних українців. Дослідник стверджує, що в Криму, як і на решті території України проживали роксолани, підтвердження чому знаходить у Страбона, а також у матеріалах неапольського склепу, розкопаного 1946 р., розпис якого «незвичайно нагадує сучасні українські розписи хат», а «типи людей виразно не грецькі і не римські, а власне автохтонні, отже роксолянські»⁷². Щодо самого етноніма «роксоляни», В. Січинський пристає до думки, що він означає «білі аляни». У свою чергу, «аляни згадуються вже в I ст. по Хр. античними письменниками Плінієм Другим і Тацитом. За відомостями Аміяна Марцеліна з IV стол., аляни споряджали напади на грецькі колонії Боспорського царства, головню на Фанагорію, Кіппи та інші міста

⁶⁸ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 204.

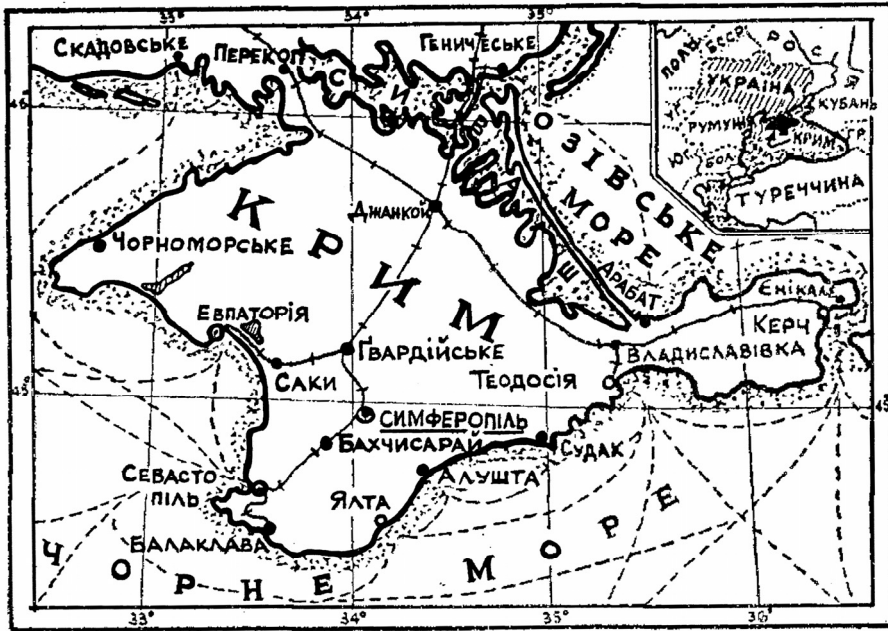
⁶⁹ Січинський В. *Чужинці про Україну*. С. 215.

⁷⁰ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 31.

⁷¹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 31.

⁷² Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 8. Також: Січинський В. *Україна і середземноморський простір* // Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qırımımız. Вип. II: Збірка статей за матеріалами Другої Міжнародної наукової конференції «Крим в історії України», присвяченої 160-й річниці капітуляції Росії у Кримській війні 1853–1856 рр. / Ред. кол. Г. Папакін (голова); за ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. К., 2016. С. 126.

Тавриди. В III стол. по Хр. аляни заложили нові міста Сугдей (за нашими літописами Сурож, тепер Судак) і Ардавда (тепер Теодосія), що стали важливими пристанями-базами алян під час нападів гунів, а згодом в IX стол. під час нападів мадярських і печенізьких кочовників⁷³. Пише дослідник і про розгром алян та роксолян гунами в 375 р., однак відмічає, що «альяни згадуються в історичних документах на Криму ще в XIV стол., коли там були «Алянські парохії»⁷⁴.

Мапа Криму. Малюнок В. Січинського

Цілоком у рамках концепцій М. Грушевського В. Січинський стверджує античний Крим як невід'ємну складову української історії. Так, згадуючи грецькі колонії в Криму, науковець зазначає, що «історія тих колоній вказує, що стосунки з землями на північ від Чорного моря були остільки інтенсивні та живі, що не залишається сумніву, що ціла територія жила спільним життям, при чім та спільність була позначена ще задовго до грецької колонізації»⁷⁵. У 1950-ті роки О. Домбровський запровадив термін «антична Україна»⁷⁶, йому суголосний і підхід В. Січинського про поширення християнства на українських землях, яке дослідник цілоком слушно починає зі прийняття нової релігії «грецькими колоніями» північного Причорномор'я⁷⁷.

⁷³ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 8–9.

⁷⁴ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 12.

⁷⁵ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 6.

⁷⁶ Див.: Домбровський О. *Антична Україна жде своїх співців* // Київ. 1950. Ч. 3. С. 169–170 та інші.

⁷⁷ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 6.

Цілоком слушно входження Криму до складу Візантії В. Січинський відносить до VI ст.⁷⁸ Однак, як і щодо античного періоду, дослідник зазначає поширення влади імперії лише на прибережні міста, “корабельні бази в Херсонесі, Керчі, Сугдею і кількох менших на півдні”. Натомість внутрішній Крим і далі заселяли племена алян та роксолян, що у своїй політиці тяжіли до Києва⁷⁹. З іншого боку, “для Київської, староукраїнської держави, очевидно, було дуже важне мати постійний зв'язок торговельний і політичний з Кримом, як природним продовженням своєї території. Зокрема велике значення для Києва мали пристані Козлов (Євпаторія), Корсунь (Херсонес), Сурож (Судак), Кірчев, або Корчево (Керч). Сурож була особливо зручна для малих кораблів і мала інтенсивний корабельний зв'язок з Трапезундом на Анатолійському побережжі Малої Азії. Знова важливий суходільний шлях лучив Сурож з Києвом через Олешки. В другій половині XIII стол. центр торгівлі з Сурожу зосередився в Кафі (Теодосії)”⁸⁰. Побіжно згадує В. Січинський і про італійські колонії / факторії в Криму, спершу венеціанців, згодом – генуезців. При цьому слушно зазначає, що “вплив генуезців сягав далеко до корінної України”⁸¹.

Магометанська мечеть в Євпаторії, 1552 р. Малюнок В. Січинського

⁷⁸ Пор.: Зубарь В.М., Хворостяный А.И. *От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III – первая половина VI в.)*. К.: Институт археологии НАН Украины, 2000. С. 3, 43.

⁷⁹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 12.

⁸⁰ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 13–14.

⁸¹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 14.

В. Січинський після М. Грушевського був одним з перших дослідників, хто намагався переосмислити місце і роль Кримського Ханату в історії України. Традиційно Ханат зображувався як антагоніст України. Натомість Січинський показує й елементи та сюжети співпраці та взаємовпливу. Так, говорячи про розквіт “магометанського” храмового будівництва і мистецтва загалом, дослідник відмічає, що “в архітектурі Криму дуже помітні візантійські зразки та ренесансові і барокові впливи, що приходили до Криму головню з України. (Мечеті в Євпаторії 1552 р., Теодосії, Бахчисараї 1740 р., Бахчисарайська палата, дерев’яні будинки)”⁸². Окрім мистецьких взаємовпливів, активно розвивалась між Кримським Ханатом та козацькою Україною торгівля, особливо транзитна, коли з Криму через українські материкові землі йшли до Європи східні товари, а з Європи, знову ж через Україну і Крим, – європейські товари на східні ринки. Не оминає дослідник і воєнні простистояння, походи кримців проти України, з яких похід 1482 р. на Київ відбувся “за намовою Москви”, а також походи українських козаків проти Криму. Проте зазначає й військові союзи козаків та кримців, спрямовані проти Туреччини, Москви чи Польщі⁸³. Так, “за доби Б. Хмельницького особливо інтересне порозуміння кримського хана з Б. Хмельницьким проти Москви, про що свідчить лист гетьмана 1651 р. до кримського калги зі згодою спільно йти проти Москви. Блискуча перемога гетьмана Виговського над московським військом під Конотопом 1659 р. була за підтримкою татар, хоч і з невеликими їх силами”⁸⁴. Однак вже гетьман Іван Мазепа, за В. Січинським, змінює політику союзу на здобуття виходу Гетьманщини на узбережжя Чорного моря. Висновок досить дискусійний, враховуючи військовий союз гетьмана з Кримом у роки Північної Війни, особливо після полтавської катастрофи. Важко погодитись і з тезою дослідника, що “здобуття українського Причорномор’я і Криму в кінці XVIII стол. було заслугою головню українського війська, тоді як московські частини йшли переважно по слідах українських козаків”⁸⁵. З ліквідацією Гетьманщини (1764 р.) та Запорізької Січі (1775 р.) говорити про українське військо не доводиться. Всі наступні “козацькі” формування, хоча й склалися переважно з українців, однак були частинами російського війська.

З першою анексією Криму Росією 1783 р., “перші кораблі, в «Ахтіярській» затоці коло Херсонесу, як першої військової бази російської імперії, склалися виключно з Дніпрові і Озівської флотилії під керівництвом запорожців. В 1789 р. Чорноморська фльота в Севастополі, що складалася з 4 великих та більшої кількості менших кораблів, теж обслуговувалася бувшими запорожцями”⁸⁶. З колишніх запо-

⁸² Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 15.

⁸³ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 15–17.

⁸⁴ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 17.

⁸⁵ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 18.

⁸⁶ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 19.

рожців, за даними В. Січинського, були й майстри та ремісники корабельного будівництва на корабельних доках Севастополя⁸⁷. Подібну картину змальовує дослідник і щодо дальшого періоду: “Протягом цілого ХІХ і початку ХХ стол. матроси, підстаршини і технічна обслуга Чорноморської фльоти складалася у великій більшості з українців”. Більш того, “у Чорноморській військовій флоті були навіть таємні українські гуртки, що плекали національну свідомість і українські державницькі традиції поміж матросами і підстаршинами фльоти. Навіть назви військових кораблів за царських часів залишалися ще давні українські, як «Гайдамака», «Запорожець», «Україна», «Кубань»⁸⁸. Тому не випадково, “коли з повстанням у 19[17] році Української Народної Республіки, Чорноморська військова фльота в Севастополі, дня 29-го квітня 1918 року, підняла український державний прапор – цей день став для українців невмирущим символом їх відвічних прагнень та світлим заповітом, імперативом для майбутності”⁸⁹. Цю дату, як День Українського моря, щорічно відзначала еміграція. В. Січинський брав безпосередню участь у цих заходах та відгукувався публіцистичними працями, як, наприклад, оглядом української преси про зазначене святкування на сторінках американської “Свободи”⁹⁰.

Проте з захопленням Криму Росією розпочався і процес активного засвоєння й заселення південної України, зокрема Криму російськими дворянами та селянами. Однак попри те, що російський уряд “заселявав порожні степи чужинцями, все-таки природня колонізація Причорномор'я і Криму українцями в кінці ХVІІІ і поч. ХІХ стол. була дуже інтенсивна”⁹¹.

Якщо анексію Криму Росією В. Січинський відносить до 1783 р., то період російської окупації Криму виводить від 1796 р., “коли від селян було відібрано землю і роздано московським «дворянам». Ціле населення закріпачено і жорстоко експлуатовано”. При цьому “при обсаджуванні Криму московськими частинами війська, було пророблено таку руїну всіх міст і всіх пам'яток архітектури і мистецтва, які перевищують погроми всіх кочовиків разом, що переходили через Крим”⁹². Російський окупаційний режим у Криму дослідник зображує й через ставлення російської адміністрації до корінного, кримсько-татарського населення: “В 1833 році, за наказом «Таврического» губернатора від татарського населення Криму було відібрано і спалено всі старовинні рукописи, записи і рукописні книги. Обмеження,

⁸⁷ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 22.

⁸⁸ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 24.

⁸⁹ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 133.

⁹⁰ Січинський В. *День українського моря в українській пресі* // Свобода (Нью-Йорк). 1953. № 75. С. 5.

⁹¹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 19. Пор.: Полонська Н. *Заселення південної України в середині ХVІІІ ст. (1734–1775 р.)* // Чорноморський збірник. Варшава, 1944.

⁹² Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 20.

переслідування і нищення татарських шкіл, освітніх і культурних товариств та інституцій – це окрема сторінка історії російської адміністрації в Криму, повна нечуваного варварства⁹³. Таким чином, дослідник приходять до висновку про докорінну зміну етнічної карти Криму внаслідок такої політики окупаційної адміністрації, коли більшість корінного населення виїхали за межі Криму, а на їх місце були заселені, примусово і добровільно, представники найрізноманітніших народів, як російської імперії, так і з-за кордону. Українську ж колонізацію Криму дослідник розглядає у контексті заселення цілої степової України, “з якою Крим все був у тісному контакті та творив природне і господарське продовження української території”. В. Січинський наголошує, що на противагу офіційній, керованій з центру колонізації, заселення українським селянством степового Криму наприкінці XVIII та в XIX ст. “було дуже інтенсивне і переводилося мирним шляхом, без ніякої допомоги, а скорше з перешкодами з боку російської адміністрації”⁹⁴. Таким чином, “протягом XIX стол. степова частина Криму опинилася переважно в руках українського селянства”. Однак “російська адміністрація записувала українців, звичайно, як «русские» і тому офіційна російська статистика подавала фальшивий образ населення Криму”⁹⁵.

Відтак Кримську війну В. Січинський розглядає як спробу Туреччини відновити свій протекторат над Кримом. “При тім, зовсім не бралось на увагу інтереси і стремління місцевого населення Криму і України, тільки коаліція мала на увазі здобути вільний торговельний доступ до Криму”⁹⁶. Проте, на сьогодні встановлено, що саме в колах союзників було порушено питання відродження української державності⁹⁷. Та попри капітуляцію Росії у війні у 1856 р., Крим залишився в складі імперії і “Росія мала можливість далі провадити безоглядне винищування татар та русифікацію Криму”⁹⁸. Цілком слушно дослідник пов’язує Кримську війну з появою “Київської козащини” – широкого соціального руху, спрямованого проти кріпацтва та на відновлення козацького війська, за В. Січинським, відродження традиції ворожості до Російської імперії⁹⁹.

У подібному – проукраїнському ключі подає В. Січинським і події революції 1905 р. на Чорноморському флоті: “одвертий виступ проти російського царського уряду був саме на тих військових кораблях Севастополя, де екіпаж був у переважаючій більшості з українців”. Натомість вірними царському уряду залишилася та частина флоту,

⁹³ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 21.

⁹⁴ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 23.

⁹⁵ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 23–24.

⁹⁶ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 22.

⁹⁷ Див.: Handelsman M. *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed Wojna Krymska* / Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. T. XXXV. Warszawa, 1937. 175 s.

⁹⁸ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 23.

⁹⁹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 22.

“яка була обсаджена у значній частині москалями”, і саме ця частина флоту потопила революцію в крові. Не був переможений лише панцерник “Потьомкін”, тому що “комендантом цього революційного корабля був свідомий українець, підстаршина фльоти Дерев'янка, а вів корабель військовий інженер, теж свідомий українець, Ол. Коваленко. Власне, на «Потьомкіну» був самотній українець-старшина і він став фактичним капітаном корабля”¹⁰⁰.

Для покоління української еміграції міжвоєнного періоду ключовою подією української історії була Українська революція 1917–1923 рр., військова поразка якої й зумовила появу самої цієї еміграції в країнах Європи. Значну увагу подіям Революції, її кримським сюжетам присвячує й В. Січинський. Дослідник зазначає, що “вже в березні 1917 р. почала діяти «Чорноморська Генеральна Рада», що складалася з українців-старшин, підстаршин, і матросів військової фльоти з осідком у Севастополі, і які перед тим гуртувалися в українських таємних організаціях «Кобзар»”¹⁰¹. Ставлення до кримського питання в діячів Української революції було неоднозначним. Лише поступово, еволюційно приходило усвідомлення Криму як невід'ємної складової України. Більшовицький переворот у Петрограді, перша війна Більшовицької Росії проти УНР стали каталізаторами активізації чорноморської політики уряду УНР.

“Десятого квітня 1918 р. Запорізьська дивізія під проводом полк. Болбочана вирушила в похід на Крим. Інша група українських військ була під проводом полк. Натієва. Незважаючи на сильний опір большевиків, що склалися з московських частин, українська дивізія з боєм пробилася через Старий Запорізький Шлях по лінії Мелітополь-Сиваш і дня 29 квітня обсадила Джанкой та стала під Симферополем. Місцеве населення радо вітало українське військо, а місцеве самоврядування признало українську владу, про що була спеціальна постанова. Обсадження Криму українським військом стало сигналом для військової фльоти в Севастополі. В той ж день 29 квітня 1918 року о год. 4 пополуд[ні] ціла військова фльота в Севастополі урочисто підняла прапор **Української Народної Республіки** і тим прилучилась до української держави. Цей акт відбувся без ніяких інцидентів, навпаки з великим піднесенням настроєм і шетизмом матросів і цілого екіпажу фльоти. Проголошення перебрання влади на Україні гетьманом Павлом Скоропадським прийняла Чорноморська фльота на другий день так само в повній дисципліні і порядку. Нарешті у вересні 1918 р. український уряд з представниками Криму – татарами, німецькими колоністами і українцями – підписав умову про прилучення Криму до України, з забезпеченням Криму внутрішньої автономії”¹⁰².

Одним з перших в українській гуманітаристиці В. Січинський вписує кримськотатарський політичний рух в історію України, зокре-

¹⁰⁰ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 25.

¹⁰¹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 26.

¹⁰² Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 27–28.

ма Української революції, зазначивши серед іншого й участь окремої кримськотатарської делегації в роботі організованого Центрального Радою “Зїзду Народів”, що відбувся в серпні 1917 р. у Києві¹⁰³. Коротко дослідник згадує і про діяльність уряду Сейдамета, зокрема на еміграції¹⁰⁴. Згадує В. Січинський і про депортацію кримських татар 1944 р., коли “Москва майже зовсім знищила і виселила татар з Криму, ніби за їх прихильність до німців”¹⁰⁵.

Недалекоглядна політика Антанти, спрямована на збереження єдиної і неподільної Росії, війна України на три фронти: проти Польщі, білої та червоної Росії, призвели до встановлення спершу білої, згодом червоної влади в Криму. При цьому, як зазначає В. Січинський, “Англія і Франція, підтримуючи російські монархічні війська Денікіна і Врангеля, та не враховуючи інтересів місцевого населення та України, робили ту саму помилку, як у війнах 1736 і 1854 рр.”¹⁰⁶.

Період другої російської окупації Криму, за В. Січинським, “знаменує собою скріплення російського становища на Чорному морі, дальше переслідування автономістичного руху, посилення московської людности в Криму і нарешті підупад хліборобства в степовому Криму. Між іншим московський уряд кілька разів переводив «виміну» матросів, перекидаючи українців до Балтійської і Тихоокеанської фльоти та обсаджуючи Чорноморську флоту московськими матросами, головно, з Балтійської та Біломорської фльоти”¹⁰⁷.

В історії культури ще М. Грушевський висловив тезу, що грецькі колонії були вікном в Європу, в культурний світ для України¹⁰⁸. Цю тезу розвинув В. Січинський: “Грецькі колонії були взагалі тими осередками, через які йшли впливи інших культур Сходу, а починаючи з кількох десятиліть перед Христом – римські”¹⁰⁹. Ця теза йшла в руслі дискусій у наукових колах української еміграції щодо приналежності України до Сходу, Заходу чи культур перехідного, порубіжного типу¹¹⁰. Очевидно, дослідник пристає до останньої позиції і вважає українську культуру синтезною, що сприйняла впливи як Заходу, так і Сходу: “нове мистецтво, – пише про початки християнського храмо-

¹⁰³ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 26–27.

¹⁰⁴ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 28, 30.

¹⁰⁵ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 31.

¹⁰⁶ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 29.

¹⁰⁷ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 30.

¹⁰⁸ Грушевський М.С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1994. Т. 1. С. 83.

¹⁰⁹ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 6; Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 3.

¹¹⁰ Див.: Гордієнко Д. “Україна між Сходом і Заходом” в осмисленні української еміграції ХХ століття // Україна між Польщею та Росією: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої до 330-ї річниці Вічного миру (1686) і 350-ї річниці Андрусівського перемир'я (1667) (23 грудня 2016 р., м. Київ) / Упоряд. Є.М. Луняк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 231–244.

будівництва в центральній Україні В. Січинський, – витворене на берегах Чорного моря ще перед офіційним прийняттям християнства, починає інтенсивно розповсюджуватися по всіх українських землях. Не був це вплив виключно чорноморських міст, сюди проточувалися впливи сусідніх країв, як Вірменія і Грузія зі сходу, можливо через Тмутаракань (Лашкарев, Шміт), і з заходу – центральної Європи, що почала вже витворювати осібний стиль романський з великою домішкою мистецтва тої самої культури Сходу – візантійської”¹¹¹. Однак з часом дослідник головний акцент ставить на середземноморському контексті. При цьому автор наголошує, що завдяки поширенню в Південній Україні грецьких колоній, “Україна, без порівняння значно раніш від своїх ближчих і дальших сусідів, мала можливість черпати свої знання та уміння з перводжерела античної культури та тим увійти на світанку свого історичного життя, до сфери південних європейських осередків мистецтва, зв’язаних з областю Середземного моря”. І тут же додає: “Не є випадком, що грецька культура мала доступ до українських земель значно скорше, ніж до середньої чи навіть західної Європи”¹¹². Ця теза зумовлена умовами холодної війни, коли Захід, Європа чітко відмежовувались від Советського Союзу, який перебував строго за завісою. Українській еміграції важливо було показати Україну частиною західного світу, тому Січинський і наголошує на ранішому засвоєнні Україною античного спадку, базової складової європейської цивілізації. Відтак, “ця приналежність до великої античної культури, яка дала основу для цілого розвитку європейського мистецтва, була домінантна для українського мистецтва послідуєчих часів”¹¹³. Так, говорячи про початок мурованої архітектури в українських середньовічних, так званих руських князівствах дослідник зазначає, що й “тут знову відіграють визначну роль старі культурні осередки українських земель – «грецькі колонії» і найперше Херсонес”¹¹⁴.

Таким чином, у концепції Січинського античні пам'ятки південної України насамперед “незвичайно важливі для генези української архітектури старокняжої доби”¹¹⁵. При цьому самі пам'ятки архітектури Криму Січинський вивчає за працею англійського дослідника Е. Міннса. Тим самим для сучасного українського кримознавства являють інтерес лише деякі помічення та інтерпретації автора. Так, у рамках підходу взаємовпливу культур, щодо пам'яток Криму, то в них, у візії Січинського, “починаючи з VII ст. помітні впливи йонські, які в деяких місцевостях тривають аж до доби геліністичної, поруч з тим у V столітті приходять також впливи атенські, а IV–III століттях – геліністичні”. З іншого боку, грецькі впливи з античних колоній

¹¹¹ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 8–9.

¹¹² Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 13.

¹¹³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 13.

¹¹⁴ Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. С. 7.

¹¹⁵ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 14.

Північного Причорномор'я “розходилися далеко поза межі самих колоній – від Чорного моря до середньої України, на цілу Київщину, Поділля, а навіть Галичину”. Як приклад, дослідник наводить скитські пам'ятки, серед яких “скитські могили з дерев'яними накриттями і з довгими коридорами – шахтами, що наподоблювали грецькі муровані гробівці. Все це доводить, що античні пам'ятки на Причорномор'ї особливо важливі для генези українського будівництва”¹¹⁶.

На 20–30-ті роки ХХ ст. у світовому архітектурознавстві припадає період становлення та активного розвитку нового дослідницького напрямку – урбаністики¹¹⁷. В українському архітектурознавстві фундатором цього напрямку виступив В. Січинський. Вже у міжвоєнний період дослідник створив цілу низку нарисів, присвячених різним містам України, – Чернігову, Полтаві, Потиличу тощо, і серед них Херсонесу¹¹⁸. Після війни в поле зору дослідника потрапили й давні поселення приазовського краю, зокрема й хазарський Саркел¹¹⁹. Саме цей регіон у ранньохристиянську добу був посередником у контактах, зокрема мистецьких, давніх грецьких та ранньосередньовічних центрів у Криму, Тмутаракані, на Кавказі і в Малій Азії з центральною Україною. Однак основний шлях у центральну Україну йшов безпосередньо з Криму через Перекоп¹²⁰.

У своїх дослідженнях В. Січинський називає Херсонес “Українськими Помпеями”¹²¹. Насамперед, коротко подається історія античного міста, при цьому наголошується, що саме через грецькі колонії вже “на світанку нашого історичного життя” “наші землі мали зв'язок з цілим світом”¹²². Значний економічний розвиток міста дослідник вбачає у розвитку торгівлі і саме “з українських родючих земель Херсонес одержував збіжжя, прядиво, льон та різні харчі, в обмін на вино та промислові вироби, які привозили кораблями головно з корінної Греції та з Малої Азії”¹²³. При цьому для української продукції Херсонес був перевалочним пунктом, звідки вона йшла далі до корінної Греції. Відтак, за В. Січинським, “цілий добробут і висока культура греків, залежала в першій мірі від українського хліба”¹²⁴. Щодо архітектурного вигляду міста, В. Січинський лаконічно зазначає, що “у VIII ст. Херсонес був дуже рано впорядкований, мав прості вулиці, водотяги,

¹¹⁶ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 15.

¹¹⁷ Див.: Пучков А. *Нарис історії архітектурознавства*. К.: Фенікс, 2013. С. 131–136.

¹¹⁸ Січинський В. *Херсонес – Корсунь // Життя і знання*. 1939. № 2. С. 41–43. Також: Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 4.

¹¹⁹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 24.

¹²⁰ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 25.

¹²¹ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 43.

¹²² Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 41; Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 4.

¹²³ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 41.

¹²⁴ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 6.

каналізацію тощо”¹²⁵. У пізнішій праці дослідник розширить архітектурну картину міста, зазначивши, що “головна вулиця проходила попри Акрополь і закінчувалася великою базилікою (будинок суду) над морем. В місті були прекрасні храми, вівтарі, пританся (будинок уряду), монументи і пам'ятники визначним громадянам”¹²⁶. Значним торговим центром В. Січинський визнає Херсонес і в період пізнього середньовіччя, хоча він “і мав сильне суперництво таких міст, як Судак і Теодосія”¹²⁷.

Зазначає дослідник і тісні взаємини середньовічного Херсона-Корсуня з “староукраїнською державою”, що найраніше задокументовано в договорі Ігоря з Греками, а з часу Корсунського походу Володимира стають особливо активними. “Наскільки доля Херсонесу була зв'язана із староукраїнською державою над Дніпром, свідчать дальші історичні події, як, наприклад, військова допомога кн. Всеволода херсонесцям проти візантійського цесаря Михайла Дуки, здобуття Херсонесу українським військом у роках 1015 і 1095”. Відтак В. Січинський приходить до висновку, “що населення Херсонесу складалося не тільки з греків, але також із славян, серед котрих перше місце, яка кажуть, займали українці”¹²⁸. Занепад міста дослідник відносить на XIV–XV ст. Відтак подає виписку з подорожника Мартина Броневського, за яким на 1578 р. в місті не було вже жодних мешканців, однак у водотягах була ще дуже чиста вода, а в будинках і вежах “незвичайне мистецтво й розкіш”¹²⁹.

Окрім Херсонеса, з грецьких античних міст в “Історії українського мистецтва” окремо дослідник виділив Ольвію, Танаїс, а з кримських – Пантікапею¹³⁰ – “ключ Озівського моря”¹³¹.

З окремих архітектурних пам'яток Криму античного періоду В. Січинський досліджує гробівці та житлові будинки. Античні гробівці (саркофаги) дослідник поділяє на три типи: 1) “викопані в землі і присипані високими «могилами»”; 2) скельні гробівці та 3) “окремо стоячі гробівці з кам'яними стінами і перекриттями”. При цьому “найбільше інтересні ті останні своєю формою і конструктивними засобами”¹³². Цей інтерес полягає у ступінчастому перекритті і таку саму форму перекриття “мають найбільш архаїчні дерев'яні церкви на Україні так званого бойківського типу, що були поширені на цілій українській території в найстарших об'єктах” і “хоч конструктивні засади дерев'яних будов є відмінні, все-таки подані аналогії є досить

¹²⁵ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 41.

¹²⁶ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 4.

¹²⁷ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 42.

¹²⁸ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 42.

¹²⁹ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 42.

¹³⁰ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 16; Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 5–6.

¹³¹ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 5.

¹³² Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 17.

проречисті”¹³³, – підсумовує В. Січинський. Науковець намагається провести генезу архітектурних форм гробівців. Зазначене перекриття належить до найстарішого типу (як приклад Куль-Обська могила); наступний етап складають гробівці з півовальним перекриттям (гробівець з Горгіппії). Щодо цього типу В. Січинський зазначає, що “це вже величезне технічне досягнення, просто виняткове для тих часів, абсолютно не знане в сусідніх до України країнах. Уміння перекривати півкольне склепіння при допомозі клинуватого каміння не було поширене в самій Греції, а відоме лише в Александрії та на Україні і це яскраво свідчить про високий культурний стан на українських землях в античні часи”¹³⁴.

Український контекст В. Січинський проводить і в розписі гробівців. Так, згадуючи розпис гробівця, відкритого 1946 р. в Неаполі поблизу Сімферополя, дослідник відмічає, що “цей розпис часів геленістичних, фактично належить добі роксолян. Отже цей розпис незвичайно подібний своїм способом і мотивами до українських селянських розписів хат. ... Типи людей та їх одяг виразно не грецький і не римський, а власне автохтонний, зовсім подібний до роксолянського”¹³⁵. Під “роксолянами” В. Січинський впевнено розумів давніх українців, і навіть відстоював думку, що першою назвою України й була “Роксолянія”¹³⁶.

“Цікавий матеріал до генези українського мистецтва” досліднику дають саркофаги, особливо їхні розписи, в яких “мимоволі напрошується порівняння української народної орнаментики і козацьких гафтів”, архітектурні фрагменти і деталі, що свідчать про малоазійський вплив і значний відступ від класичних грецьких зразків і наближення до “архітектурних деталей старокняжої доби української архітектури”¹³⁷.

Подібну відмінність архітектурних форм грецьких колоній Південної України з власне грецькими пам’ятками В. Січинський прослідковує і в житловому будівництві. Дослідник наголошує, що хоча загалом розташування приміщень і відповідає грецькому перестиллю, однак є подібнішим до етрусського атріума¹³⁸. Ця теза потрібна В. Січинському, щоб провести з’єднувальну ланку між власне етрусським та гуцульським житловим будівництвом, подібність між якими відмічав науковець¹³⁹. Дослідник додає, “що походження етрусків остаточно не з’ясоване та існує припущення, що вони прийшли до Італії з

¹³³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 17.

¹³⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 18.

¹³⁵ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 18.

¹³⁶ Див.: Січинський В. *Назва України*. Автсбург, 1948. 43 с.

¹³⁷ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 18.

¹³⁸ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 19.

¹³⁹ Див.: Січинський В. *Етрусський дім і гуцульський оседек*. Прага, 1930. 15 с. Пор.: Чепелик В.В. *Бесіди про українську архітектуру* / За заг. ред. А.О. Пучкова. К.: Фенікс, 2013. С. 39.

Малой Азії в VIII стол., або взагалі з південного Сходу”. Відтак, “ця комбінація і злиття типу етрусського і грецького дому, що помітне на теренах південної України в добу грецьких колоній, є дуже цікаве та поучаюче для генези українського хатнього будівництва”¹⁴⁰.

У проукраїнському дусі В. Січинський розглядає й римський період в історії Криму. На думку дослідника, романізація південної України була поверховою, натомість у цей час на Чорноморському узбережжі посилюється місцевий елемент – роксоланський при повному збереженні і розвитку елліністичних традицій. Натомість у дрібних металевих виробах та в архітектурній орнаментиці на римський час прослідковуються східні впливи¹⁴¹.

Цілковито суголосним сучасній історіографії є висновок В. Січинського щодо наслідків для Криму великого переселення народів, насамперед руху гуннів. На часи В. Січинського був поширений погляд, що гунська навала змела все на своєму шляху, зокрема суттєвого спустошення та руйнування зазнали й кримські міста. Натомість український дослідник наголошує, що “ті руйнації, які вони вчинили, все таки не були такі страшні, як це описували сучасники”, і в грецьких містах “і надалі житило культурне життя, залишалися певні мистецькі надбання і культурні традиції. Тому не дивно, що в перші часи поширення християнства на українських землях, християнство прийшло саме в ці осередки – в ті самі «грецькі колонії»”¹⁴², насамперед у Херсонес наприкінці I ст.¹⁴³.

Власне сакральна, церковна архітектура – мурована та дерев'яна і є основним напрямком як архітектурознавчих досліджень, так і практичної діяльності В. Січинського-архітектора. Щодо дискусійного питання хронології поширення християнства в Криму, дослідник досить обережно притримується позиції про початок його поширення у III ст., хоча тут же припускає можливість посунути хронологічну межу на II ст.¹⁴⁴ На той же час відносить дослідник і проникнення християнства на материкову Україну з Мезії та з Криму. На період раннього середньовіччя припадає й час складання етнічної карти середньовічного Криму. Суголосно В. Січинський на цей період відносить послаблення грецького, натомість посилення місцевого, автохтонного елемента, що прибував з півночі. На думку науковця цими прибульцями були алани та роксолани, відтак, у його концепції, етнічні праукраїнці. Таким чином, “в VI–VIII стол. цей староукраїнський елемент вже міцно оселював Чорноморське і Озівське побережжя, Крим і Кубань. І коли Володимир Великий здобув Херсонес, як

¹⁴⁰ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 19.

¹⁴¹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 19.

¹⁴² Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 19; Січинський В. *Крим. Історичний нарис.* С. 10.

¹⁴³ Січинський В. *Херсонес – Корсунь.* С. 41.

¹⁴⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 20. Пор.: Зубарь В.М., Хворостяний А.И. *От язычества к христианству...* С. 134–136.

пише літопис, мовляв, через «зраду», то це власне проречисто свідчить, що той староукраїнський, слов'янський елемент в Херсонесі був уже дуже міцний!¹⁴⁵

Перші християнські споруди на українських землях В. Січинський відносить до IV ст. На сьогодні це досить дискусійний висновок, як і категорична теза науковця, що «таких найстарших пам'яток монументального старохристиянського будівництва зовсім не мають не тільки сусідні до України краї, але ціла середня і західня Європа, де подібні будови з'являються щойно в VIII стол. Навіть в самому Царгороді монументальне будівництво християнських храмів починається пізніше. Все це свідчить про високий культурний рівень наших земель, зрілих для прийняття світогляду і нових мистецьких досягнень християнської античності»¹⁴⁶.

Головним містом середньовічного Криму був Херсонес/Херсон. Природно, що з нього залишилась і найбільша кількість пам'яток/залишків церковної християнської архітектури, що «мають першорядне значіння також для генези української старокняжої доби та тісно зв'язані з розцвітом староукраїнської державности»¹⁴⁷. В. Січинському були відомі 27 пам'яток храмової архітектури Херсона, що були споруджені переважно зі вторинного матеріалу античних будов, «з яких барили навіть цілі колони, капітелі, орнаменти та інші «поганські» декоративні частини». На сьогодні встановлено, що переважна більшість храмів Херсона мала базиліакальний план, перший архітектурний тип християнських храмів¹⁴⁸. Натомість В. Січинський на перший план висуває будови «центрального заложення, в вигляді так званого грецького, себто рівнораменного хреста», які, на його думку, були першим типом храмів у Херсоні. Намагається дослідник дати й богословсько-етичне тлумачення центрального типу. Саме такі храми, на його думку, «свідчать про бажання будувати храми світлі, просторі і воздушні, як прозоре, ясне і радісне було українське небо та ціла українська природа». Це саме той тип будов, «де форми вишукано-прості, ясні, зрозумілі, одверті, з одною повисною віссю симетрії, де відчувається повторна ритміка чотирьох крил будови, орієнтованих на чотири сторони світу, що створює настій рівності і рівновартости всіх людей перед вищою істотою, вищою ідеєю. Центр уваги тут і ціле спрямування не на вівтар, як в будовах базилікальних, але на центр, на середину будови, вгору, в недосягну і вічно незбагану височінь-просторінь»¹⁴⁹. Джерелом поширення такого типу будов у Криму

¹⁴⁵ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 20.

¹⁴⁶ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 20. Див. також: Січинський В. *Ранні християнські храми українського Причорномор'я* // Календар доброго пастиря 1952 р. Нью-Йорк, 1951. С. 84–86.

¹⁴⁷ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 20.

¹⁴⁸ Див.: Лосицький Ю.Г. *Про візантійські базиліки Херсонеса* // Археологія. 1991. № 2. С. 83–98.

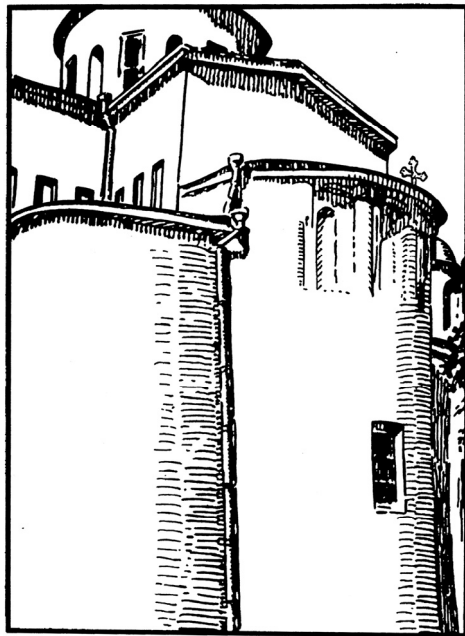
¹⁴⁹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 20.

В. Січинський називає Малу Азію, зокрема Сирію, однак підтримує й розвиває думку Й. Стржиговського, “що саме Україну належить вважати джерелом центральних будов у вигляді рівнораменного хреста”¹⁵⁰.

Дещо менше уваги В. Січинський приділяє базилікам Херсона, хоча слушно й зазначає, що це був найпоширеніший тип церковних споруд. Як і будови центрального типу, генезу базилік дослідник виводить з Малої Азії – з Сирії. Цілком природно, основна увага В. Січинського звернена до т. зв. Уварівської базиліки, яку дослідник впевнено визначає як катедру.

Згадує дослідник і поширений у Херсоні тип купольних базилік, який називає перехідним типом¹⁵¹. І саме цей тип церков, за В. Січинським, “відомий в українській архітектурі старокняжої доби Х–ХІІІ стол., при чім тип будов найбільш поширений і найбільш характеристичний для України”¹⁵². Пряму вказівку на Херсонес як джерело архітектурного типу київських церков дослідник вбачає в постійному поклику літописця на Херсонес у контексті спорудження Десятинної церкви в Києві¹⁵³.

З пам'яток Керчі особливу увагу В. Січинського привернула церква Івана Предтечі, якій він присвячує окремі місця у синтетичних працях¹⁵⁴ і окреме монографічне дослідження¹⁵⁵. Дослідник зазначає її “новий посередній тип”, досконалість конструкції і приходить до висновку, що “цей досконалий спосіб будівельної техніки зі склепіннями і банями, що дає всередині багато вільного простору і світла, приходить на українське Причорномор'я дуже рано і значно скорше, ніж в середній і захід-

Церква св. Івана Предтечі в Керчі,
VIII ст. Малюнок В. Січинського

¹⁵⁰ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 22.

¹⁵¹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23.

¹⁵² Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 25, також див.: с. 30; Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 43.

¹⁵³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 31.

¹⁵⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23.

¹⁵⁵ Січинський В. *Церква з VIII віку в Керчі // Шлях (Філадельфія)*. 1951. № 4. Те саме: Січинський В. *Пам'ятки української архітектури*. Філадельфія, 1952. С. 12–14.

ній Європі. Свідчить він про візантійську умілість, що йшла на Україну через Сирію і Малу Азію. Найбільше подібні до керченської будови дві церкви в Трапезунді на Анатолійському побережжі Чорного моря, а саме церква св. Ганни VI–VII стол. і т. зв. Накхин-Джамі – турецька мечеть, перероблена з християнської церкви¹⁵⁶. Іншими особливими рисами церкви є більш рання, ніж у Західній Європі (епоха готики), поява гостролучних форм ніш, однак найбільша її цінність в тому, “що всі склепіння зберіглися з часів заложення будови, себто вони стоять, так само як і ціла будова, непорушних повних 1200 років!”¹⁵⁷. І саме ця церква, – наголошує В. Січинський, – “дає повчаючий приклад високого будівельного мистецтва, коли дух перемагає над матерією і підпорядковує матеріал своїм задумам. Таке вражіння має глядач, особливо всередині будови, де фізичні закони матерії не тяжать і не пригнічують людини”¹⁵⁸. – Висновок людини, яка ніколи не була ні в церкві св. Івана Предтечі в Керчі, ні взагалі в Криму. Не зупиняється детальніше дослідник і на дискусійному питанні датування церкви Івана Предтечі¹⁵⁹, яку впевнено відносить до VIII ст.¹⁶⁰. Єдиною підставою такого датування називає знайдений 1840 р. Мурзакевичем напис на колоні про поховання в церкві Кирі-яка, сина Юрія, у 752 р.¹⁶¹

З пам’яток Керчі дослідник виводить паралелі до архітектурних елементів церков середньовічного Києва, Чернігова, Овруча та Галича¹⁶². Так, з церквою св. Миколи в Керчі (VIII ст.) порівнюється Спаський собор у Чернігові¹⁶³, а з церквою св. Івана Предтечі – П’ятницька церква¹⁶⁴. І саме керченську церкву Івана Предтечі В. Січинський

¹⁵⁶ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23; Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 12.

¹⁵⁷ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 24; Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 13–14.

¹⁵⁸ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 24; Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 14.

¹⁵⁹ Датування пам’ятки в науковій літературі має широкий діапазон: від VIII до XIV ст. Див.: Макарова Т.И. *Археологические данные для датировки церкви Иоанна Предтечи в Керчи* // Советская археология. 1982. № 4. С. 91; Никитенко М.М. *К проблеме датировки церкви Иоанна Предтечи в Керчи* // Сугдея, Сурож, Солдая в истории и культуре Руси-Украины. Мат. науч. конф. (16–22 сентября). К.; Судак: Академперіодика, 2002. С. 198.

¹⁶⁰ Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 12; Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23. Такого ж датування притримується й український дослідник М. Нікітенко: Никитенко М.М. *К проблеме датировки церкви Иоанна Предтечи...* С. 200.

¹⁶¹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23; Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 13.

¹⁶² Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 14.

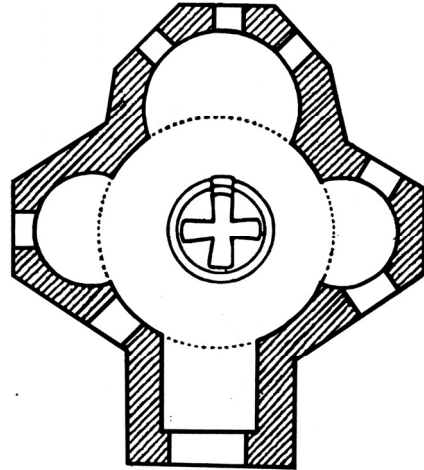
¹⁶³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 33.

¹⁶⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 42.

проголошує первозвором української архітектури: “ця будова була справді предтечею українського будівництва”¹⁶⁵.

Особливої уваги з кримських пам'яток, на думку В. Січинського, заслуговує і т. зв. Партенітська базиліка поблизу Гурзуфа. Проте сам дослідник її подає винятково за вторинними джерелами¹⁶⁶.

Окрему увагу В. Січинський приділяє ротондам, яким присвятив і окремі, монографічні дослідження¹⁶⁷. Серед них – три ротонди з Херсона. Перша з них – це ротонда 600-го року, “одна з найбільш інтересних будов Херсонесу”, відкрита в 1877 р. заходами Одеського товариства історії та старожитностей. В. Січинський пристає на точку зору, що це був баптистерій при головному храмі Херсона. Датує її 600-м роком за англійським дослідником Е. Міннсом, який, у свою чергу, так її датував завдяки знахідці найпізнішої монети в рурі ротонди під час археологічних досліджень

План ротонди в Херсонесі, 600 р.
Кресленник В. Січинського

1901 р., що датувалась 602 роком. Особлива цінність ротонди, на думку В. Січинського, визначається її оригінальним планом, високою технікою виконання та, головне, своєю ранньою датою: “давніших, подібних будов ні на Сході, ні на Заході Європи не знайдено”¹⁶⁸. При цьому дослідник зазначає, що така форма будови у вигляді “жирового асу” в середньовіччі хоча й зустрічається у Царгороді, Вірменії, церквах Західної та Центральної Європи, однак всі ці будови новіші за херсонеську ротонду. Спростовує В. Січинський і думку віденського мистецтвознавця Стржиговського, який убачав східні впливи в архітектурі ротонди. На жаль, сам В. Січинський чітко не вказав про її зразки чи оригінальний характер, хоча притримувався очевидно останнього варіанту.

Друга ротонда – подібна до ротонди 600-го року, однак на той час була майже не досліджена. Третя ротонда, відкрита 1909 р., датована більш широко VI-м століттям.

Кримські ротонди стали джерелом поширення подібного типу будов на материковій Україні, зокрема у Києві та Володимирі

¹⁶⁵ Січинський В. *Пам'ятки української архітектури*. С. 14.

¹⁶⁶ Репников Н. *Партенитская базилика кон. VIII в.* // Известия императорской археологической комиссии. Санкт-Петербург, 1909. Вып. 32. С. 69–140.

¹⁶⁷ Січинський В. Ротонда в Херсонесі з 600 р. // Шлях (Філадельфія). – 1951. – № 2. Те саме: Січинський В. *Пам'ятки української архітектури*. С. 9–11.

¹⁶⁸ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 22; Січинський В. *Пам'ятки української архітектури*. С. 9–11.

Волинському. Таку генезу цього архітектурного тиру, В. Січинський підкріплює дослідженнями чеських науковців К. Менделя та Ф. Заплеталю, за якими, чеські та інші ротонди Дунайського регіону джерелом архітектурного типу мають візантійські зразки, зокрема ротонди Києва та київського Вишгорода¹⁶⁹. Херсонеське джерело, за припущенням В. Січинського, має й ротонда XII ст. на Вавелі у Кракові¹⁷⁰.

Як ротонди, так і кримські базиліки, у концепції В. Січинського, стали джерелом архітектурних типів у князівській Україні. Зокрема, говорячи про “базиліку в базиліці”, дослідник порівнює її з базилікою з Абоцького городища в Болгарії, “що свідчить про інші течії будівельного мистецтва”, окрім малоазійського та константинопольського, і зазначає, що ця пам’ятка важлива для порівняння з Десятинною церквою в Києві¹⁷¹. Подібно пряму паралель проводить В. Січинський і між малими церквами та каплицями Херсона та центральної України, зокрема Переяслава, Чернігова, Старгородка, Білгородки та Галича¹⁷².

Власне архітектура старокнязівської доби Х–XIII ст. – періоду “повного державного життя” є “світлим розвитком української архітектури”¹⁷³. На переконання В. Січинського, повноцінний розвиток мистецтва можливий лише в умовах державного життя нації. Тому лейтмотивом архітектурознавчих праць вченого є дослідження, присвячені українській архітектурі козацької та старокняжої доби. Однак, “для генези розвитку архітектури старокняжої доби, очевидно, першорядне значіння мають попередні епохи – архітектура антична і старохристиянська південних українських земель. Нове мистецтво, витворене на берегах Чорного моря, ще далеко перед офіційним прийняттям християнства кн. Володимиром Великим у Києві, почало інтенсивно розповсюджуватися по всіх українських землях”¹⁷⁴.

Таким чином усі хиби попередніх теорій генези української середньовічної архітектури, у візії В. Січинського, й зумовлювались поганим знанням дослідниками старохристиянської архітектури українського Причорномор’я¹⁷⁵. З іншого боку, дослідник зазначає, що “значіння пам’яток архітектури раннього християнства Херсонесу і цілого українського побережжя Чорного моря, для розвитку мистецтва і культури цілої Європи, величезне. Вони вказують на важливі світоглядні і мистецькі течії, що широкою хвилею йшли на Україну з Причорномор’я, які в свою чергу були зв’язані з культурною областю Середземного моря”¹⁷⁶.

¹⁶⁹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 22; Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 11.

¹⁷⁰ Січинський В. *Пам’ятки української архітектури.* С. 11.

¹⁷¹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23, 31.

¹⁷² Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23.

¹⁷³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 29.

¹⁷⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 29.

¹⁷⁵ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 29.

¹⁷⁶ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 25.

XX ст. у західному мистецтвознавстві та музейництві позначені активною пам'яткоохоронною діяльністю. Прискіпливу увагу до стану збереження пам'яток в Україні звертала й українська еміграція. Ця тема перебувала і в полі зору В. Січинського. Так, говорячи про кримські пам'ятки античного часу, науковець наголошує на їх руйнуванні російським окупантом: “Можна без перебільшення сказати, що всі ті найстарші монументальні пам'ятки архітектури на українських землях так не знищив час двох і пів тисячної історії, як «гуманітарна» доба XIX століття російської імперії. Ні навала кочівничих народів II–III століть по Хр., ні руйнація татар і турків, ні зуб часу більше двох тисяч років – всі разом не зробили стільки шкод, як безглузда «праця» російських гробокопателів та так звана «охорона старовини» російських урядів лише потягом кількох десятиліть XIX століття”¹⁷⁷. Таку ж ситуацію зазначає науковець і щодо збереженості пам'яток старохристиянської архітектури в Криму. Відмітивши досить добру збереженість цих пам'яток на початок XIX ст., В. Січинський наголошує, що “розкопи та неувага російських урядів понижили протягом XIX століття більше, як ціла тисячолітня історія «руїн». Московські «ревнителі православія» замість того, щоби оберігати ці найстарші святині християнства від руїни часу, «відновляли» храми в той спосіб, що будували зовсім нові «візантійські» церкви з матеріялу... старохристиянських храмів IV–VIII століть! І так загинули назавжди неоцінними пам'ятки архітектури, одинокі на цілому просторі Європи (за виключенням невеликого пасма південної Європи)”¹⁷⁸.

Саме така доля спіткала віднайдену 1877 р. ротонду-баптистерій при головному храмі Херсона. Як зазначає В. Січинський, на кінець XIX ст. “ротонда зберігалася ще до висоти вікон, а східня стіна з вівтарною апсидою досягала 4 метрів і мала три збережені вікна з півкожними луками. Розмір будови досить великий, коло 13,5×12 метрів, так що більше нагадує церкву, ніж каплицю... При дослідках 1877 р. у східній апсиді були ще три цілі вікна, завершені півкожним склепінням, з півдня – двері теж з півкожним склепінням... Мури ротонди всередині були облицьовані мармуром, в головній східній апсиді ще були помітні сліди мозаїки, а в південній апсиді – рештки фресок з орнаментом і фрагментами фігур”. Однак вже на часи В. Січинського від тієї цілої будови “не залишилося ані сліду, через безглузду «розбудову», хаотичні розкопи і недбальство російської адміністрації”. Та найбільшого лиха пам'ятка зазнала від ініціатив російських церковних кіл: “В кінці XIX стол. в офіційних колах повстав проект будови в Херсонесі церкви св. Василя, щоб таким чином увіковічнити його велич та закріпити в пам'яті нащадків його героїчний чин здобуття Херсонесу. За цю «церкву Володимира», де вел[икий] князь охрестився, російські археологи означили руїни одної хрещатої церкви в середині міста... Але під час будовання нової

¹⁷⁷ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 14.

¹⁷⁸ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 19–20.

церкви., не тільки розібрали до щенту цю стару «церкву Володимира», але багато інших цінних пам'яток старохристиянської архітектури і поміж ними дорогоцінну ротонду 600 року! З матеріалу тих ранньохристиянських храмів власне побудовано новий «собор» у псевдо-візантійському стилі. Згодом Бертъе Делягард слушно довів, що коли Володимир Великий дійсно хрестився в Херсонесі, то власне в цій баптистерії 600 року, яку новітні російські археологи розібрали для безвартісної нової «церкви Володимира!»¹⁷⁹ Така ж трагічна доля спіткала ще одну ротонду, вперше відкриту 1894 р. біля 12-ї батареї. «Тоді зберігалися стіни до висоти 2 метрів, а над дверима був навіть лук. Але вже зараз по відкриттю будови, надземні частини були зруйновані, бо вони, мовляв, заважали отій знаменитій гарматній батареї ч. 12. Вдруге розкопували ротонду в 1906 році, але вже в 1908 році російське військове міністерство наказало знова зруйнувати ще збережені частини і засипати все землею. Наново досліджувано будову в 1909 р., але в той час залишалися лише фундаменти»¹⁸⁰.

Зупиняється дослідник і на вивезенні вже розкопаних пам'яток з України до російських музеїв, що можна поширити на все ХХ і початок ХХІ ст.¹⁸¹ Зокрема, у контексті опису Уварівської базиліки, В. Січинський відмічає, що під час дослідження базиліки «було знайдено багато решток античної архітектури, як матеріал для християнської будови, чудесні мозаїки і рештки фресок», які були «пограбовані і вивезені до петербурзького «Ермітажу»»¹⁸².

Не маючи змоги досліджувати рештки архітектурних пам'яток на місці, на ґрунті, окрім власне праць з історії архітектури, В. Січинський залучає й описи подорожніх кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. для реконструкції стану збереження архітектурних пам'яток Криму, зокрема Херсонеса. Відтак і на основі цих описів дослідник приходить до впевненого висновку, що в кінці ХVІІІ ст. «бувші грецькі колонії знаходилися ще в імпозантних руїнах, з цілими оборонними мурами і значними рештками античних домів, храмів та інших будов»¹⁸³.

Зазначає науковець і пограбування кримських гробівців (склепів), коли навіть при розкопках «різні аматори відкриття «скарбів» і поважніші дослідники найбільше цікавилися дорогоцінностями, або в кращому разі займалися розписами стін, тоді як на архітектуру не звертали уваги і здебільшого взагалі не розумілися на архітектурі»¹⁸⁴.

Та найбільшу руйнацію з яскраво вираженим політичним контекстом дослідник вбачає в руйнуванні пам'яток Херсонеса одразу по

¹⁷⁹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 21; Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 43; Січинський В. *Пам'ятки української архітектури*. С. 10–11.

¹⁸⁰ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 22.

¹⁸¹ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 14.

¹⁸² Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 23; Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 43.

¹⁸³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 14–15.

¹⁸⁴ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 17.

першій російській окупації Криму: “Коли російські війська під проводом Потьомкіна (1730–1791) здобули 1783 р. Крим, то мури міста в багатьох місцях були ще зовсім цілі, мали прекрасну міську браму, дві вежі, як це стверджує мандрівник Палляс. Та з приходом москалів почалася найстрашніша, безприкладна руйнація міста, якої Херсонес не бачив у своїй 2¹/₂ тисячній історії! Москалі, маючи хоровливий нахил руйнувати старе, щоб, мовляв, «на руїнах старого – будувати нове», почали розбирати не тільки дорогоцінні мури грецьких і старохристиянських часів, але навіть викопували фундаменти будов, щоб із цих матеріалів будувати тандитні доми нового Севастополя, що відтоді став підставою російської чорноморської військової флотії. Згаданий чужинець Палляс писав 1793 р.: «Усе в Херсонесі зруйновано, перекопано і повалено», при чому не зроблено ні одного рисунку з забраних і поруйнованих домів і святинь!”¹⁸⁵ Подібну картину у 1812 р. описував англійський подорожник, професор Кембриджського університету Е.Д. Кларк: “Руїни Херсонесу були ще тривалі і були ще скрізь навіть двері будов... Але як прийшли росіяни, все було відразу здемальовано”. В. Січинський підкреслює, що “Кларк на власні очі бачив, як москалі закладали міни під античні храми, гаками розтягали мармурові бльоки каменя, роблячи це систематично на наказ згори! Про Бахчисарай пише: «росіяни задовольнили свою варварську насолоду руйнування, знищили цілковито цю столицю». В Керчі «зрівняли з землею 500 будівель», замість того спромоглися побудувати «коло тридцяти вбогих бараків»...”¹⁸⁶.

Одним з вагомих наукових здобутків В. Січинського є осмислення України в контексті середземноморського культурного простору.

На початку 1950-х років з ініціативи Пан-Американської Української конфедерації при Середземноморській академії в Римі було засновано Українську секцію, до складу якої увійшов В. Січинський, П. Біланюк, В. Іванис та ін.¹⁸⁷ В офіційному науковому збірнику Академії В. Січинський опублікував статтю “Україна і середземноморський простір” (Рим, 1951)¹⁸⁸, яку президент Академії Дж. Алліанта під час офіційних відвідин Білого дому в 1952 році вручив президенту Трумену (США). Таким чином ця праця В. Січинського справляла вплив на формування “українського питання” в політиці Білого дому в повоєнний період¹⁸⁹.

¹⁸⁵ Січинський В. *Херсонес – Корсунь*. С. 42.

¹⁸⁶ Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. С. 20.

¹⁸⁷ Мушинка М. *Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини*. Пряшів, 1995. С. 55–56.

¹⁸⁸ *L'Ucraina e il mondo Mediterraneo* // *Europa*. 1951. V. 10–11. Українською мовою вперше опублікована в газеті “Свобода” (Нью-Йорк, 1952. № 26, 27, 29, 30). Перевидано в Україні в часописі “Наш Крим” (2016. Вип. II) – далі цитується за цим виданням.

¹⁸⁹ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 54, 74–75.

Вже на початку статті дослідник наголошує, що вже саме географічне розташування України “природно спрямовувало господарські, політичні та культурні інтереси цієї країни в бік Чорного моря і Середземної області”¹⁹⁰. Власне північну межу Чорного моря В. Січинський називає природною межею української етнографічної території. Відмічає дослідник і той факт, що більшість річок України, насамперед головна з них – Дніпро, належать до басейну Чорного моря. Більшість цих річок є судноплавними і закінчуються вони такими важливими портами, як Акерман (Білгород), Одеса, Миколаїв, Херсон, Таганрог та Ростов. Серед інших важливих українських чорноморських портів В. Січинський називає Севастополь, Євпаторію, Керч, а також Новоросійськ та Туапсе¹⁹¹. Тим самим окреслює південні межі етнографічної української території.

Україну як складову частину середземноморського культурного простору Січинський виводить з давніх часів. Щодо Трипільської культури дослідник вживає й поширену на той час її назву – Передмікенська чи Передегейська, відповідно з переміщенням населення якої на південь, на Балкани й постала Егейська, Мікенська культура¹⁹². Проте, говорячи про грецькі колонії на півдні України, дослідник зазначає, що на той час “ціла територія” України “жила спільним життям” з середземноморським світом, “при чім ця спільність була позначена... ще задовго до грецької колонізації. Різні племена, що заселявали тоді українські землі на північ від чорноморських колоній і що звичайно фігурують під об’єднуючими назвами скитів в VII–VI ст., сарматів у IV–III ст., алянів і роксолян у II–I ст., швидко переймали грецькі зразки. Однак ці згадані племена в свою чергу впливали на життя і побут грецьких колоністів, про що свідчить не тільки побут греків, але і самі вироби з місцевими ознаками скитськими чи то роксолянськими”¹⁹³.

Для В. Січинського середземноморський ареал був не лише зоною культурного впливу на Україну, а й політичного, державотворчого: “Безсумнівно, що Понтійський державний і культурний осередок мав вплив також на зародження Київської держави. Між іншим і державний знак Київської держави часів Володимира і його нащадків – так званий тризуб – генетично зв’язаний з монетою з Прієни (М[ала] Азія) IV–III ст. до Хр., та знаками на монетах Понтійської держави II–III стол. по Хр.”¹⁹⁴ Тим самим дослідник категорично заперечує норманську теорію, як і заперечує визначальний вплив скандинавів на державоутворення Київської Русі. В. Січинський наголошує, що для України визначальним був південний, середземноморський світ, а не сканди-

¹⁹⁰ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 124.

¹⁹¹ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 124.

¹⁹² Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 125; Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 13.

¹⁹³ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 14.

¹⁹⁴ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 126.

навська північ. “Власне вся історія і пам'ятки духової і матеріальної культури Київської Держави Х–ХІІІ стол. блискуче доводять цю господарську і політичну спрямованість до Середземноморського простору”¹⁹⁵, – підсумовує дослідник.

Пряму спадковість між античним Кримом та Середньовічною Україною В. Січинський проводить і на прикладі Тмутараканського князівства. Так, згадуючи про Мстислава Хороброго, дослідник наголошує, що перший його стіл був у “Тмутаракані на Кубані, де були найстарші осередки «Меотської Русі», на місці давнішої т. зв. Понтійської держави в Криму і на Тамані”. Цілком слушно В. Січинський зазначає значення регіону у поширенні християнства в Україні: “Християнство почало там поширюватися вже в ІІІ–ІV стол., а в ІХ стол. на Тамані було загально розповсюджене. Звідтіль власне поширилося на цілу Україну. За найновішими археологічними дослідями виходить, що ще починаючи з VI стол., а особливо в VIII–IX стол., ціле Приозів'я було досить міцно заселене староукраїнським, хліборобським елементом та творило таким чином безперервний зв'язок Тмутаракані з цілим Лівобережжям”¹⁹⁶. Власне Керченську протоку дослідник називає “морською брамою”, “через яку широкою хвилею йшли культурні і мистецькі впливи з Півдня на цілу Україну”¹⁹⁷.

По монгольській навалі, Україна черпала середземноморські культурні впливи з Італії та Далмації. З іншого духовного центру – г. Атос в Україну приходили впливи Візантійського ренесансу. І навіть унійну боротьбу в Україну дослідник розглядає як один “з виявів гравітації України до південної, Середземноморської культурної області”¹⁹⁸.

Відтак зовсім інакше, ніж традиційно, В. Січинський пояснює зародження запорожського козацтва. У його концепції воно постало не як “забороло”, “щит” супроти кримської чи турецької загрози, а з потреби виходу до Чорного моря, як фактор офензиви. І лише коли “збільшувалася супрематія Москви, то українська політика супроти татарського Криму і Туреччини змінювалася в бік торговельного і військового порозуміння”¹⁹⁹.

Кримська тематика була і в інших, загальніших та спеціальних працях В. Січинського. Наприклад, серед опублікованих у “Записках НТШ” за 1935 р. п'яти маловідомих мап України XVII–XVIII ст., була мапа Чорного моря 1683 р. німецького видання “*Suanaeae*”²⁰⁰. У статті “Грецька і римська кераміка на Україні” дослідник описує кераміку з грецьких колоній “на побережжі Чорного моря”, очевидно маючи на

¹⁹⁵ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 127.

¹⁹⁶ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 32.

¹⁹⁷ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 33.

¹⁹⁸ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 129.

¹⁹⁹ Січинський В. *Україна і середземноморський простір*. С. 130.

²⁰⁰ Січинський В. *Нові знаходи старих мап (карт) України XVII–XVIII ст. // Праці Географічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Львів, 1935. Вип. 1. С. 119–128.*

увазі передусім узбережжя Криму, хоча прямо називає лише “керченські вази”, що “розходилися далеко на північ українських земель” і мали “великий вплив на розвиток кераміки на Україні, особливо щодо форми”²⁰¹. Безпосередньо історії та культури Криму стосується стаття В. Січинського “Іван Айвазовський (1817–1900)”²⁰². Дослідник наголошує, що “славний маляр-мариніст, світового значення, Іван Айвазовський, був «анектований» російським мистецтвом, хоч ні своєю національністю, ні місцем народження, ні тематикою не був зв’язаний з Московщиною”. Зазначивши, що художник народився в Теодосії в Криму у вірменській родині, автор тут же відмічає, що батько Айвазовського переїхав до Теодосії з Галичини. Український контекст бачить В. Січинський і в творчості художника. Так, “у початках своєї мистецької діяльності І. Айвазовський малював український степ, тонко відчуючи його поезію і велич”, окрім того “прекрасно віддає митець також синю далечінь обрїю та глибоку блакить українського неба”. Проте і як мариніст, “незрівнянний співець Чорного моря, І. Айвазовський прекрасно відчув поезію і стихійну велич українського моря”²⁰³.

Варто зазначити й те, що В. Січинський переважно сам ілюстрував власні видання, і серед його графічних творів, ілюстрацій присутні і кримські пам’ятки, насамперед пам’ятки архітектури.

Насамкінець варто зазначити, що В. Січинський постійно наголошував на потребі дослідження пам’яток архітектури на ґрунті, безпосередньо на об’єктах. Проте перебування на еміграції, будучи одним з 50 “найнебезпечніших” советських ворогів²⁰⁴, якому в’їзд в окуповану більшовиками Україну був заборонений, дослідник змушений був творити більші синтетичні праці, а інколи й окремі монографічні праці винятково на вторинному матеріалі, до того ж обмеженому, на літературі, наявній у книгосховищах Заходу. Деяку інформацію наукового, зокрема археологічного змісту українська еміграція отримувала й через нелегальні канали з України, як про те пише сам В. Січинський²⁰⁵, однак джерел бракувало катастрофічно.

Вагомою заслугою В. Січинського є вивчення минулого України у всій його цілісності. Як зазначають дослідники, “його етнологічні праці наскрізно пронизані ідеєю єдиного національного менталітету і культури народу всіх історико-етнографічних земель і країв України, як головного чинника побудови незалежної соборної держави на великому територіальному просторі”²⁰⁶, зокрема в Криму.

²⁰¹ Січинський В. *Грецька і римська кераміка на Україні* // Нова хата. Двоп’ятижурневий журнал для плекання домашньої культури. Ч. 3. 1 лютого 1936. С. 1.

²⁰² Січинський В. *Іван Айвазовський (1817–1900)* // Свобода (Нью-Йорк). 1956. № 127. С. 4.

²⁰³ Січинський В. *Іван Айвазовський...* С. 4.

²⁰⁴ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 145.

²⁰⁵ Січинський В. *Історія українського мистецтва...* С. 24.

²⁰⁶ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 146–147.

В. Січинський був одним з перших українських дослідників, хто чітко вписав Крим у схему історії та культури України. До ХХ ст. в українській історіографії Крим як правило виступав зовнішнім фактором, насамперед антагоністом козацької України. М. Грушевський був першим, хто чітко вписав Крим та кримські сюжети у свою схему "Історії України-Руси", і лише в другій половині ХХ ст. кримознавство стає невід'ємною складовою історіографії історії України, що найповніше і найгрунтовніше відображено в працях О. Домбровського²⁰⁷ та М. Аркаса²⁰⁸. Однак саме науково-популярний характер більшості праць В. Січинського сприяв знайомству з Кримом найширших кіл української еміграції та західної громадськості. Науковець був мастром стислого викладу, що майстерно міг передати короткими штрихами цілі палітри української культури.

Безумовно, на сьогодні, з суто наукової точки зору, багато тез та ідей В. Січинського потребують ґрунтовнішої доказової бази, проте вони оригінальні і провокативні, а їх перевірка чи розвиток неминуче дасть нові оригінальні знахідки та результати у вивченні історії та культури Криму.

Неабиякою заслугою В. Січинського є вироблення цілісної схеми історії української архітектури, перший етап розвитку якої науковець відносить до архітектури грецьких колоній Південної України. На сьогодні ця схема вже прийнята в українському архітектурознавстві²⁰⁹, однак прийнята вона механічно, без внутрішньої цілісності Січинського.

Одним з перших в українській гуманітаристиці В. Січинський сприйняв цивілізаційний підхід ствердивши Україну частиною середземноморського цивілізаційного простору. Це питання для української еміграції виходило за межі суто наукових, історіософських осмислень. В умовах холодної війни воно набувало політичного змісту. Українські науковці були покликані подати західному світу Україну як частину Заходу, а не Сходу, до якого на той час належав Советський Союз. Своєю статтею "Україна і середземноморський простір" дослідник і виконував зокрема і це політичне завдання, при цьому саме Крим був містком, що упродовж віків поєднував Україну з середземноморським світом. Як український вчений-патріот В. Січинський до кінця не прийняв жодного іншого громадянства, залишаючись громадянином УНР²¹⁰, і саме він творив смисли українського Криму.

²⁰⁷ Див.: Домбровський О. *Студії з ранньої історії України. Збірник праць*. Львів; Нью-Йорк, 1998. С. 27–298. – Розділ "Рання історія України", та інші праці.

²⁰⁸ Аркас М. *Історія Північної Чорноморщини*. Т. 1. *Від найдавніших часів до початків формування Київської держави*. Торонто: Гомін України, 1969. 351 с.

²⁰⁹ Див.: *Історія української архітектури* / А.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін.; за ред. В.І. Тимофійенка. К.: Техніка, 2003. 472 с.

²¹⁰ Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.)...* С. 84, 145.

Література

- Андрус'як М. *Рец. на книгу: Січинський В. Чужинці про Україну* // Сьогочасну і минуле. 1939. Кн. 4. С. 315–316.
- Аркас М. *Історія Північної Чорноморщини*. Т. 1. *Від найдавніших часів до початків формування Київської держави*. Торонто: Гомін України, 1969. 351 с.
- Баженов Л.В., Логвіна В.Л. *Володимир Січинський (1894–1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 236 с.
- Баженов Л.В. *Творчість Володимира Січинського в зарубіжній та українській історіографії* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозіуму. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 3–11.
- Володимир Січинський: бібліогр. покажчик* / Уклад. С. П. Костюк. Львів, 1996. 122 с.
- Гордієнко Д. *“Україна між Сходом і Заходом” в осмисленні української еміграції ХХ століття* // Україна між Польщею та Росією: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої до 330-ї річниці Вічного миру (1686) і 350-ї річниці Андрусівського перемир'я (1667) (23 грудня 2016 р., м. Київ) / Упоряд. Є.М. Луняк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 231–244.
- Гордієнко Д.С. *Архітектурні пам'ятки Криму в дослідженнях Володимира Січинського* // Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI / Голов. ред. І. В. Немченко. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечнікова, 2016. С. 143–152.
- Грушевський М.С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* / Рудкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1994. Т. 1. 736 с.
- Домбровський О. *Антична Україна жеде своїх співців* // Київ. 1950. Ч. 3. С. 169–170.
- Домбровський О. *Студії з ранньої історії України. Збірник праць*. Львів; Нью-Йорк, 1998. 536 с.
- Зубарь В.М., Хворостяний А.И. *От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III – первая половина VI в.)*. К.: Институт археологии НАН Украины, 2000. 179 с. 68 илл.
- Іваневич Л.А. *Їх єднала одна мета (Володимир Січинський і Кость Широцький)* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозіуму. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 73–79.

- Історія української архітектури / А.С. Асеев, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін.; за ред. В.І. Тимофійенка. К.: Техніка, 2003. 472 с.
- Кейван І. *Володимир Січинський: архітект, митець-графік, мистецтвознавець, дослідник*. Торонто: Вид-во "Свпан-зілля", 1957. 80 с.
- Крип'якевич І. *Рец. на книгу: Січинський В. Чужинці про Україну. – 2-е вип. вид.* // Наші дні. 1942. № 12. С. 13–14.
- Логвіна В. Л. *М. С. Грушевський, С. Й. Січинський та В. Ю. Січинський: перехрестя долі* // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. Т. 3. С. 178–183.
- Логвіна В.Л. *Володимир Січинський – дослідник середньовічної історії України* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 36–43.
- Лосицький Ю.Г. *Про візантійські базиліки Херсонеса* // Археологія. 1991. № 2. С. 83–98.
- Макарова Т.И. *Археологические данные для датировки церкви Иоанна Предтечи в Керчи* // Советская археология. 1982. № 4. С. 91–106.
- Мацько В. *Січинський і Грушевський* // Майбуття. 1997. № 8. С. 4.
- Мушинка М. *Місце Володимира Січинського в історії української науки та культури* // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 27–44.
- Мушинка М. *Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини*. Пряшів, 1995. С. 55–56.
- Мушинка М.І. *Володимир Січинський і Чехословаччина (1919–1945)* // Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого): Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. С. 26–35.
- Никитенко М.М. *К проблеме датировки церкви Иоанна Предтечи в Керчи* // Сугдея, Сурож, Солдая в истории и культуре Руси-Украины. Мат. науч. конф. (16–22 сентября). К.; Судак: Академперіодика, 2002. С. 198–200.
- Оксана Січинська-Шандор // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 22–26.
- Полонська Н. *Заселення південної України в середині XVIII ст. (1734–1775 р.)* // Чорноморський збірник. Варшава, 1944.
- Пучков А. *Нарис історії архітектурознавства*. К.: Фенікс, 2013. 200 с.

- Репников Н. *Партенитская базилика кон. VIII в.* // Известия императорской археологической комиссии. Санкт-Петербург, 1909. Вып. 32. С. 69–140.
- Січинський В. *Архітектура грецького Причорномор'я* // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. К., 1995. С. 801–802.
- Січинський В. *Архітектура старокнязівської доби*. Прага, 1926. 76 с.
- Січинський В. *Грецька і римська кераміка на Україні* // Нова хата. Двотижневий журнал для плекання домашньої культури. Ч. 3. 1 лютого 1936. С. 1.
- Січинський В. *День українського моря в українській пресі* // Свобода (Нью-Йорк). 1953. № 75. С. 5.
- Січинський В. *Етруський дім і гуцульський оседок*. Прага, 1930. 15 с.
- Січинський В. *Іван Айвазовський (1817–1900)* // Свобода (Нью-Йорк). 1956. № 127. С. 4.
- Січинський В. *Історія українського мистецтва*. Т. I: *Архітектура*. Нью-Йорк, 1956. 180 с.
- Січинський В. *Кость Широцький (Спомини з нагоди шести роковин смерті)* // Стара Україна. 1925. № 25. С. 157–159.
- Січинський В. *Крим. Історичний нарис*. Нью-Йорк: Організації Оборони Чотирьох Свобід України, 1954. 31 с.
- Січинський В. *Назва України*. Авґсбург, 1948. 43 с.
- Січинський В. *Нові знаходи старих карт (карт) України XVII–XVIII ст.* // Праці Географічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Львів, 1935. Вип. 1. С. 119–128.
- Січинський В. *Пам'ятки української архітектури*. Філадельфія: Вид-во Америка, 1952. 65 с.
- Січинський В. *Ранні християнські храми українського Причорномор'я* // Календар доброго пастиря 1952 р. Нью-Йорк, 1951. С. 84–86.
- Січинський В. *Ротонда в Херсонесі з 600 р.* // Шлях (Філадельфія). 1951. № 2.
- Січинський В. *Ротонди на Україні* // Науковий збірник за рік 1929 / Записки Історичної секції Української Академії Наук, раніш Українського наукового товариства в Києві / Під ред. акад. М. Грушевського. Т. 32. К., 1929. С. 62–91.
- Січинський В. *Україна і середземноморський простір* // Наш Крим = Our Crimea = Bizim Kıymımız. Вип. II: Збірка статей за матеріалами Другої Міжнародної наукової конференції “Крим в історії України”, присвяченої 160-й річниці капітуляції Росії у Кримській війні 1853–1856 рр. / Ред. кол. Г. Папакін (голова); за ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. К., 2016. С. 124–133.
- Січинський В. *Україна і середземноморський простір* // Свобода (Нью-Йорк). 1952. № 26, 27, 29, 30.
- Січинський В. *Українська архітектура* // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська;

- Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Улья-новської, В. І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – С. 241–273.
- Січинський В. *Херсонес – Корсунь* // Життя і знання. 1939. № 2. С. 41–43.
- Січинський В. *Церква з VIII віку в Керчі* // Шлях (Філадельфія). 1951. № 4.
- Січинський В. *Чужинці про Україну*. К.: Довіра, 1992. 254 с.
- Скрипник І. *Сенсаційна книга та її творець* // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 133–139.
- Трембіцька Л. *Кость Широцький та Володимир Січинський дослідники-мистецтвознавці* // Хмельниччина: минуле, сучасне, майбутнє / Мат. обласної наук.-практ. конференції, приуроченої 65-й річниці утворення Хмельницької області. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. С. 252–257.
- Трембіцький А. *Родина Сіцинських-Січинських та Українське історично-філологічне товариство в Празі (1923–1945 рр.)* // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. Вип. 11 / Відп. ред.: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2008. С. 301–326.
- Ульяновська С.В., Ульяновський В.І. *Володимир Січинський* // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. К.: Либідь, 1993. С. 571–576.
- Чепелик В.В. *Бесіди про українську архітектуру* / За заг. ред. А.О. Пучкова. К.: Фенікс, 2013. 228 с.
- Шумада Н. *Народознавчий аспект наукового доробку Володимира Січинського* // Володимир Січинський та Україна. Матеріали Міжнародної конференції. К.: Абрис, 1996. С. 108–119.
- Handelsman M. *Ukraińska polityka ks. Adama Czartoryskiego przed Wojna Krymska* // Prace Ukraińskiego Instytutu Naukowego. T. XXXV. Warszawa, 1937. 175 s.
- Sicinski V. *L'Ucraina e il mondo Mediterraneo* // Europa. 1951. V. 10–11.

